

Kubinyi András:

A MOHÁCSI CSATA ÉS ELŐZMÉNYEI

A magyar nép történeti tudatában évszázadok óta él a mohácsi csata gyászos emléke. Történetírók számtalan nemzedéke igyekezett ezt a tudatot ébren tartani, az állítólagos magyar nagyhatalom bukását ide kapcsolni, és nem utolsósorban politikai beállítottságától függően a mohácsi katasztrófáért felelősöket keresni. A költészetet is megihlette a „hős vértől pirosult gyászter”, a „nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács”, hogy ez is saját eszközeivel hasson vissza népünk történeti tudatának alakítására.

Mohács tehát mindig izgató téma volt Magyarországon, de több mint egy évtized óta mintha felfokozódott volna iránta az érdeklődés¹. Talán nincs a magyar történelem-

¹ *Perjés Géza*, Mohács, című könyve jelent meg legutóbb [Bp., 1979. 465 l. Magvető Kiadó] – Szükséges itt előljáróban a könyv létrejötté körülményeiről néhány szót szólni. E sorok írója a Gondolat Kiadótól kapta Perjés kéziratát lektorálni, és 1977. március 19-én közel másfél ív terjedelmű lektori véleményt adott be a Kiadónak. Ennek konklúziója a következő volt: „A Gondolat Kiadó a tudományos népszerűsítés kiadója, ez viszont azt jelenti, hogy a Kiadó által fényjegyezett mű a nagyközönség előtt a tudomány jelenlegi állásfoglalásának megfelelőnek tűnik. Az viszont tény, hogy Perjés műve csak részleteiben felel meg a Mohács-viták után kialakulni látszó – különben többsikű – képnak.” Ezt megfontolásra javasoltam a Kiadónak, közölvén, hogy ennek ellenére fenntartásokkal, terjedelmi megszorításokkal, valamint a ténybeli hibák kijavítása esetén kiadásra javaslom. A vélemény az alábbi bekezdéssel végződött: „Végül egy személyes megjegyzés. A terjedelem sem engedte meg számomra, hogy összes érveimet és megjegyzéseimet írásba foglaljam. Ezért, mint olyan kutató, aki 28 éve foglalkozom a Jagelló-kori állammal és társadalommal, de a mohácsi vitában eddig nem vettem részt, lektori mivoltom ellenére fenntartom magamnak a jogot, hogy – amennyiben a szerző nem változtatja álláspontját, vele (és a mohácsi vita többi résztvevőivel) vitába szálljak.”

A Gondolat Kiadó a szerzővel közölte véleményemet, viszont mivel a kötet két másik lektora tudomásom szerint egyértelműen nem fogadta el a könyvet, elállt a mű kiadásától. Ezek után csodálkozva vettem tudomásul, hogy a Magvető Kiadónál megjelent kötet 1977. február 17-i előszóval, azaz lektori véleményem kelte előtt több mint egy hónappal keltezve jelent meg úgy, hogy ahogy lektori véleményem szövege alapján összehasonlítottam, gyakorlatilag változtatás nem található benne. Így a véleményben felsorolt nyilvánvaló géphibák, elírások, egyéb ténybeli hibák is megmaradtak. Nos, ez természetesen a szerző dolga. Az azonban már nem csak órá tartozik, hogy a lektori véleményemben vele azzal a feltétellel közölt adatokat, hogy a munkát átdolgozza, felhasználta, és értelmezése felett engem lektorának nevezve vitatkozik. Feltűnő, hogy Perjés csak engem tisztel meg azzal, hogy lektor-ként idéz, de a másik két lektor nem. Még furcsább a Magvető Kiadó eljárása, amelynek felelős szerkesztője nem vette észre, hogy olyan szerzőt idéz lektor-ként, akinek megbízást nem adtak.

Hosszan gondolkoztam, hogy mit tegyek, végül a véleményemben már előre jelzett módot választottam, és magam is beleavatkoztam a mohácsi vitába. Sajnos, terjedelmi okok nem tették lehetővé, hogy a terjedelmes kötet (és a gazdag mohácsi vitairódalom) egészével foglalkozzak, ezért csak két problémát emeltem ki, és különösen az előbbinél eddig fel nem használt források alapján igyekszem a Perjés-könyv olvasása során bennem felmerült problémákra választ adni. Tanulmányom nem azonos lektori véleményemmel, ha abból természetesen egyes részeket át is vesz.

ben egyetlen más esemény, amelynek értékelése annyi vitát váltott volna ki, ahol annyira szembeütköztek volna különböző felfogások, mint épp az 1526-os csatavesztés esetében. Nemeskürty 1966-ban megjelent „Ez történt Mohács után” című, néhány figyelemre méltó megállapítás mellett nem mindenben helytálló nézeteket hirdető könyve² volt az a kő, amely a történetírás állóvízbe dobva a mai napig gyűrűző hullámköröket váltott ki. A 450 éves évforduló azután nem engedte elsimulni, hanem még jobban felszította a vitát.³

Az újonnan kibontakoztatott Mohács-vita lényegében ma is azt vitatja, mint évszázadok óta. Volt-e szerepe a csatavesztésnek az ország későbbi hanyatlásában, és milyen mértékben, és ha igen, kit vagy kiket kell ezért hibáztatni. A bűnbak-keresés szinte azonnal megindult. A csata egyik legfontosabb forrását a szemtanú Brodarics kancellár azért adta ki, hogy ezzel cáfolja az osztrák diplomata Cuspinianus magyarellenes vádjait.⁴ Még olyan nagy hadvezér, mint a költő Zrínyi is szükségesnek tartotta, hogy a csata elvesztéséért felelőst keressen II. Lajos és Tomori személyében.⁵ A vitatkozó felek egyben azonban általában megegyeznek: a mohácsi csatavesztésért a magyar uralkodó osztály egésze, vagy annak rétegei, esetleg egyes tagjai marasztalhatók el. Ezt a gondolatot már kevesen viszik tovább: a Mohács előtti politikában, vagy az 1526-os hadjáratban elkövetett hibák nélkül elkerülhető lett volna-e a katasztrófa. Tehát a török mindenki által feltételezett hódítási szándéka és vitán felül nagyobb ereje ellenére jobb bel- és külpolitikával, jobb szervezéssel, jobb vezetéssel meg lehetett volna-e akadályozni a mohácsi katasztrófát és az ország három részre szakadását.

A vitába új szempontokat hozott a hadtörténész Perjés Géza. Tudományos és népszerűsítő tanulmányokban, a tévében, sajtócikkekben, legutoljára pedig a Magvető Kiadónál megjelent terjedelmes könyvében tárta nézeteit a nagyközönség elé.⁶ A „háború logikájából”, „modelljéből” kiindulva ahhoz az érdekes megállapításhoz jut el, hogy a török nem is akarta Magyarországot elfoglalni, sőt ez kifejezetten költséges is volt számára.⁷ „Eredményeinek” összegezését az alábbiakban adja meg: „A török politikában Magyarország a 16. század húszas éveiben nem úgy kapott jelentőséget, mint egy a birodalomra veszélyes hatalom vagy mint egy hódításra érdemes gazdag terület, hanem olyan országgént, melyet ütközőállamként használhatott a Habsburgokkal szemben. A birodalom vezetői világosan látták, hogy e szerep vállalására Magyarországot katonai úton nem kényszeríthetik, mert kiesik hadseregük hatósugarából. Ezért keresték a békés megoldást és egy olyan szövetségi viszony kialakítását, melyben Magyarország külpolitikáját a biro-

² Nemeskürty István: Ez történt Mohács után. Tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről 1526–1541, Bp., 1966. – Utoljára az Őnfia vágta sebé c. kötetében (Bp. 1975.) 201–500. Uo. 184–199. I. Két könyv között (1526) címmel is foglalkozik a csatával.

³ A Mohács-vita zömében a sajtó, helyesebben a folyóiratok hasábjain folyt. Vö. Perjés, i. m. 446–447. (Felsorolás.)

⁴ Vö. Bartoniek Emma, Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből, Bp., 1975, 14–17.

⁵ Vö. Perjés i. m. 362–363.

⁶ A kérdés szempontjából legfontosabb tanulmányai az 1. j.-ben i. m.-n kívül: Az országút szélére vetett ország. A magyar állam fennmaradásának kérdése a Mohácstól Buda elestéig tartó időben, (Gyorsuló idő sorozat), Bp., 1975. – A mohácsi csata. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban HK) 23 (1976) 427–468. – Válasz Nemes Imrének, HK 24 (1977) 280–291.

⁷ Perjés, 1979, 122–124.

daloméhoz igazítja, egyébként önállóságát, valamint állami és területi egységét megtarthatja. Ez volt a »szulejmáni ajánlat« lényege. Ha Szulejmán koncepcióját megvalósíthatja, akkor az oszmán birodalom elkerülhette volna a magyarországi költséges, nagy emberáldozatokkal járó és végső soron eredménytelen háborúit, melyek döntően hozzájárultak a birodalom hanyatlásához. Magyarország részéről az »ajánlat« elfogadása rövid távon feltétlenül előnyös lett volna, mert véget ért volna az ország erejét kimerítő háború, ugyanakkor megmarad az ország állami és területi egysége is. Mindez János király politikájának helyességét igazolja. . . De talán hosszú távon is jobb lett volna Szulejmán ajánlatának elfogadása.” Utána felveti a felelősség kérdését Mohács nemzedékével szemben, de megállapítja, hogy elmarasztalásuk „éppoly történelmietlen lenne, mint az, amikor a mohácsi csatavesztés miatt ítélték el Mohács nemzedékét. Be kell látnunk, hogy a két nagyhatalom közé ékelt Magyarországnak el kellett buknia”.⁸ A békeajánlat – Perjés szerint – két ízben hangozott el Szulejmán részéről: 1520-ban és 1524-ben, és magába foglalta a török Magyarországon keresztüli átvonulása engedélyezésének követelését is.⁹ Miért nem fogadták el a magyarok ezt az „előnyös” „ajánlatot”? Idézzük Perjést: „A döntésben elsősorban reálpolitikai megfontolások játszhattak közre. Mindenekelőtt felmerülhetett a kérdés: mi a biztosíték arra nézve, hogy a beengedett török hadak ki is mennek az országból? Másodsorban: egy ilyen tettel Magyarország nemcsak hogy elveszíti a Nyugat támogatását, de még ellenségeket is szerez magának, különösen a Habsburgokban, akik számára bármilyen magyar–török együttműködés halálos veszedelmet jelentett.” Végül lélektani és eszmei mozzanatokra is hivatkozik.¹⁰ Ennek ellenére: „Szulejmán békét ajánlott, s ezt nem lett volna szabad visszautasítani. Az az igazság ugyanis, hogy a legrosszabb béke is jobb a biztos vereséggel végződő és a nemzet létét veszélyeztető háborúnál.”¹¹ Nos, ez tényleg igaz, csak hogy ezt az a hadtörténész írja, aki korábbi tanulmányában és ebben a könyvében Tomori kitűnő haditervét véli Mohácsnál felismerni, és azt szuggereálja ezzel olvasóinak, hogy a mohácsi csatát majdnem megnyerték a magyarok. A csata elvesztése tulajdonképp csak egy véletlen, 10–15 perces idővesztésen múlt.¹²

Ilyenformán két egymással ellentétben álló kérdéscsoporton alapul Perjés tézise. Először a „szulejmáni ajánlat” problematikájával a Zápolyai János-féle törökbarát, Habsburg-ellenes politikának helyességét akarja igazolni, másodsorban – annak ellenére, hogy nem fogadta el az ajánlatot – a Mohács előtti magyar államvezetés és uralkodó osztály felelősségét a katasztróféért kívánja tagadni. Nem csupán a csata esetleges megnyerésére gondolok, hanem a munkában számos helyen található, mind politikai, mind pedig katonai szempontból elismerő megjegyzésekre, amellyel az államvezetést és az uralkodó osztályt illeti.¹³ Alapjában véve – tekintve ezeket és más ellentmondásokat – feleslegesnek tűnik erre a tudományosnak nem mondható népszerűsítő könyvre egy szakfolyóirat hasábjain reflektálni. A kérdés azonban mégis bonyolultabb. A Jagelló-kori források ismerői előtt nyilvánvaló, hogy a magyar vezetés a Mohácsot megelőző évtizedben általában há-

⁸ Uo. 277–279.

⁹ Uo. 135–186.

¹⁰ Uo. 168–169.

¹¹ Uo. 180–181.

¹² *Perjés*, 1976, 464. – *Uő.*, 1979, 415–419.

¹³ *Pl. uo.* 105–121.

borúspártinak mutatkozott, minden békés megoldással egyre inkább szemben állott. Ezért tehát meg kell vizsgálnunk a béke és a háború feltételeit, de foglalkoznunk kell azzal is, hogy amikor létrejött a háború, mit tett a magyar vezetés ennek sikeres lezárása érdekében. Rövid reflexiónk nem ad lehetőséget a teljes kettős kérdéscsoport kimerítő taglalására, amelyet Perjés 465 oldalon végzett el, mi csak egyes kérdéseket kívánunk jobban megvilágítani.

Fegyverszünet vagy harc?

Függetlenül attól, hogy maradt-e fenn adat a törökök átvonulási engedélykéréséről, azaz a „szultáni ajánlatról”, ez nem teljesen valószínűtlen. Vissza kell itt mennünk Mátyás korába. Feltűnő, hogy a törökök betörései a két gazdag osztrák tartományba, Stájerországba és Karintiába, a 15. század utolsó harmadában alig másfél évtizedig tartottak. Évről évre rettenetes pusztításokat vittek ott végbe. Az osztrák uralkodó osztály elmulasztotta a védelmet, úgyhogy a parasztok kénytelenek voltak önvédelemhez nyúlni. Erődítéseket, ún. „táborokat” emeltek, ami uraik számára is veszedelmessé vált.¹⁴ A különös az, hogy a törökök csak a Dráva, sőt Grazba a Mura völgyén át juthattak el, azaz széles, sűrűn lakott és várakkal ellátott magyarországi területen keresztül. Vannak ugyan elszórt adataink itt elkövetett rablásaikra is, s arra, hogy olykor a magyarok is megtámadták őket, mégis általában szinte háborítatlanul, nagy kárt nem okozva tértek haza.¹⁵ Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy III. Frigyes császár már 1474-ben azzal vádolta Mátyást, hogy a támadások az ő tudtával és engedelmével történnek. Ha ezt így túlzás is elfogadjuk, valami hallgatóságos egyetértésnek kellett lennie, hiszen képzeltetetlen, hogy épp Mátyás hagyta volna a törököt bántatlanul átvonulni országán.¹⁶

¹⁴ *Székelgy György*: A török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa-parasztháborútól Mohácsig, Századok (a továbbiakban: Sz.) 86 (1952) 119. – Stájerország: *Ferdinand Tremel*: Land an der Grenze. Eine Geschichte der Steiermark. Graz, 1966. 110–112. – Karintia: *Wilhelm Neumann*; Die Türkeneinfälle nach Kärnten. Südost-Forschungen 14 (1955) 84–109. Bebizonyítja, hogy török támadások csak öt ízben érték Karintiát: 1473-ban, 1476-ban, 1478-ban 1480-ban és 1483-ban. Uo. 98. – A „táborokra”: *Herwig Ebner*: Die steirischen Tabore. Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Öst. Akad. der Wissenschaften (1954) 292–309.

¹⁵ Török betörésekre Szlavóniában adatok: *J. Stipišić–M. Šamšalović*: Isprave u arhivu Jugoslavenske Akademije, Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske Akademije 3 (1960) 2789. sz. (1474), 2974. sz. (1482), 2989. sz. (1483), uo. 4 (1961) 3213. sz. (1483-as eseményre vonatkozik.) uo. 3 (1960) 3007. sz. (1484) eleje, valószínűleg 1483-ra vonatkozik.) 3031. sz. (1475-re vonatkozik valószínűleg.) – Törökök foglyul ejtése betörés alkalmával: uo. 2945. sz. (1479-re vonatkozik.) – Betörő törökök megölése: *Dl.* 34226. (1479.) – Török betörés miatt kastély építés: *Stipišić–Šamšalović* i. m. Zbornik 3 (1960) 2839. sz. (1477.) stb. Ezek az adatok nem hasonlíthatók össze az ausztriai pusztításokkal, vagy akár az 1474-es nagyváradai betöréssel.

¹⁶ „quodque ipse rex Turcos ipsos, Christiani nominis immanissimos hostes, libere cum exercitu per regnum Hungariae proficisci permittendo ad terras dominiaque nostra direxit, ad graue dampnum et iacturam terrarum et subditorum nostrorum ac totius reip. Christianae . . .” *Stephanus Katona*: Historia critica regum Hungariae, XV. k. Colotzae 1792, 682. – Mátyás egy 1480 táján kelt és a szultánhoz intézett leveléből kiderül, hogy létezett ilyen megállapodás: a császár ellen támadó törökök megfogadták, hogy Magyarországon átvonulva nem okoznak kárt. Mátyás király levelei. Külügyi osztály. II. köt. Bp. 1895. 388–390.

Az ausztriai török betörések – ha a déli Krajnát leszámítjuk – 1483 után lényegében megszűntek.¹⁷ Még ebben az évben Mátyás horvát bánja megtámadott és szétvert egy Ausztriából hazatérő török sereget, majd utána megkötötték a magyar–török békét. Ezt öt év múlva, 1488-ban meghosszabbították. Ez a szerződés kimondja, hogy ha a török hadsereg más keresztény ország ellen támad, a király tudta nélkül nem haladhat át országán.¹⁸ A békeszerződés idején a korábbi török célpontul szolgáló osztrák területek nagy részén már Mátyás uralkodott. Azáltal viszont, hogy a béke a törökök magyar területen való áthaladását nem tiltotta meg, csak a magyar király előzetes engedélyéhez kötötte, Mátyás tulajdonképpen bármikor felhasználhatta volna a törököt osztrák ellenfeleivel szemben. Megjegyezzük, hogy III. Frigyes császár és fia, Miksa udvarában komolyan is vettek olyan Magyarországról származó kémjelentéseket, hogy Mátyás török segédcsoportokat fogadott fel ellenük.¹⁹ †

A török betörések emléke mindvégig elevenen élt Miksa császár gondolatvilágában.²⁰ A Habsburgok és a Jagellók közti örökösödési szerződések értelmében, amelyek a Habsburgok magyarországi trónigényét biztosították²¹, 1492-től 1526-ig egy rövid háborús periódust leszámítva szoros szövetség állott fenn a magyar királyság és Ausztria közt.²² Ez már önmagában is lehetetlenné tette a török Ausztria irányába való áthaladásának engedélyezését a magyarok részéről, de az időnként törökellenes hadjáratit terveket kovácsolgató Miksa is különösen, mégpedig az idegességig gondosan ügyelt arra, hogy, ha a magyarok meghosszabbítják a békét a törökkel, akkor foglalják bele a Birodalmat is. Ez a császári követeknek adott utasításokban és a követek jelentéseiben rendszeresen visszatérő témává vált.²³ Az osztrák kívánság nehezítette ugyan a magyar–török béketárgyalásokat, mégis a magyar diplomaták általában elérték, hogy a törökök a szerződésbe a

¹⁷ Ld. fenn, 14. j.

¹⁸ *Gyalóka Jeno*: Mátyás király, a hadszervező és hadvezér. Mátyás király emlékkönyv. Bp., é. n. I. k. 270. – Az 1488-as békeszerződés szövege: *Hazai György*: A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai. Levéltári Közlemények 26 (1955) 294–295.

¹⁹ Bécs, HHStA Maximiliana K. 41. (rég. jelzet: K. 34. III/12.) 2–2v fol. – A magyar király öt évre békét kötött a szultánnal, a török császár saját költségén az öt évre 6000 törököt ad kölcsön a királynak. A király tanácsában határozatot hozott, hogy maga is felfogad 4000 törököt zsoldba. A király adót vetett ki, üzent a délvidékre, Jaksicsnak („Jackoschi”) és a despotának is, hogy szintén állítsanak ki tízezer embert stb.

²⁰ *Hermann Wiesflecker*: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit, Bd. I. Wien, 1971., 80, 345–351, 355–358. stb. Bd. II. München 1975, 152–165, 294–295, stb.

²¹ Az 1491-es szerződést újabban közölte *János M. Bak*: Königtum und Stände in Ungarn im 14–16. Jahrhundert, (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa Bd. VI.) Wiesbaden, 1973. 154–157. – 1515: *Hermann Zsuzsanna*: Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez, (Ertekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 21.) Bp., 1961. – *Krzysztof Baczkowski*: Zjazd wiedeński 1515. Geneza, przebieg i znaczenie, Warszawa, 1975.

²² Magyarország és a Habsburgok közti viszonyt végigkíséri 1526-ig gazdag forrásanyagra támaszkodva, bár azt nem egy helyen félreértve *Szabó Dezső*: Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505–1526. Bp., 1917.

²³ Vö. pl. HHStA Maximiliana K. 29. (Rég. jelzet: K. 23. a.) fol. 102–103. – Uo. (Rég. jelzet: K. 22.) fol. 55–56. – Uo. (rég. jelzet K. 23. a.) fol. 133–136. – Vö. még *Hans Ankwicz-Kleehoven*: Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian, Graz-Köln, 1959. 64–66. – Ld. továbbá alább, 25. j.

császárt is befoglalják.²⁴ A helyzetet jól mutatja Miksa egy követi utasítása, amikor az 1510-es években egy krajnai török beütés után ezért a magyar királynál jelentetett be hivatalos tiltakozást.²⁵

Számtalan hasonló példát lehetne még felhozni. Ha végiggondoljuk ezeket, valamint a Mátyás-kori állapotokat, egészen világosnak tűnő kép tárul elénk. A törökök nyilván nem felejtették el, hogy Mátyás idejében milyen zsákmányhoz jutottak a gazdag Karintiában és Stájerországban, és mindehhez hozzájárult, hogy az 1520-as évektől szembekerültek a világhatalommá fejlődött Habsburg-birodalommal. A magyarok az átvonulást mint a Habsburgok szövetségesei kénytelenek voltak megtagadni. Tehát végeredményben a Habsburg-barát politika okozta a katasztrófát.

A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Megint Mátyás korából kell kiindulnunk. 1483-ból hosszabb-rövidebb háborús megszakításokkal 1519-ig rendszeresen megújították a magyarok a fegyverszünetet a törökökkel.²⁶ Az utolsó, 1519. március 28-án kelt és három évre szóló – különösen részletes – fegyverszünetből azonban talán lehet már valami török politikai változásra következtetni. A keresztény fejedelmeket változatlanul belefoglalták a fegyverszünetbe – amennyiben egy éven belül ahhoz csatlakoznak –, ha azonban ezt nem teszik, vagy a békét megszegik, és a szultán ezért ellenük hadba indul, nem mehet magyar területen keresztül a király tudta nélkül.²⁷ A Mátyás-kori békével szemben most már a török fenntartotta magának azt a lehetőséget, hogy adandó alkalommal a magyarokra nyomást gyakorolva áthaladási engedélyt kaphasson. Az is lehet, hogy a szerződésen túlmenő engedményt is tettek a magyarok, vagy a török élt „a király tudtával” való betörési lehetőséggel. II. Lajos kormánya érthető módon hosszú ideig titokban tartotta az egyezményt,²⁸ amelynek híre természetesen mégis kiszivárgott. Dietrichstein osztrák főúr környezetében nyár elején – horvát forrásból – már úgy tudták, hogy a béke megsértését nem jelenti 300 török lovas (és martalócok) betörése.²⁹ Perjésnek valóban igaza van tehát, ha megkülönbözteti a kisebb zsákmányoló portyákat a nagyobb hadjáratoktól,³⁰ csak kérdés, hogy az 1470-es és 1480-as évek nagy török betörései, még ha a szultán nem is vett benne részt, nem számíthatók-e mégis a hadjáratok közé. Ezért meg kell vizsgálnunk a magyar–török békék idejének tényleges helyzetét. {

A béke fegyveres béke volt. A török–magyar határon egy pillanatra sem nyugodtak a fegyverek annak ellenére, hogy kormányszinten általában mindkét állam törekedett a fegyverszünet betartására. Nem állíthatjuk azt sem, hogy ezt csak a törökök sértették

²⁴ Az 1503-as fegyverszünet: *Thallóczy Lajos–Horváth Sándor*: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1427, (Magyar történelmi emlékek I/40. k.) Bp. 1915, 167–170. – 1519: ld. alább, 27. j.

²⁵ HHStA Maximiliana K. 39. (Régi jelzet: 32/b. I/10.) fol. 6–15.

²⁶ Vö. *Török Pál*, A mohácsi vész diplomáciai előzményei, Mohácsi Emlékkönyv 1526, Bp., 1926. 141–142.

²⁷ Alsó-szlavóniai okmánytár, szerk. Thallóczy Lajos és Horváth Sándor, (Magyar történelmi emlékek I/36. k.) Bp., 1912. 282–283. 285. A teljes szöveg: 280–286. Tekintve, hogy császár nincs a szerződés kötés idejében, a Habsburgok mint Károly spanyol király és Ferdinánd burgundi herceg szerepelnek a szerződésben.

²⁸ *Kosáry Domokos*: Magyar külpolitika Mohács előtt. (Gyorsuló idő sorozat.) Bp., 1978. 122.

²⁹ HHStA Maximiliana, K. 38. folio 616–617. (Sigmund von Dietrichstein 1519. június 10-i jelentésének melléklete.

³⁰ *Perjés*, 1979, 179. Ezt én sem vontam soha kétségbe.

volna meg. Néhány éve Milan Vasić jugoszláv történész török összeírások alapján kimutatta, hogy a 15–16. század fordulóján Észak-Szerbia és Bosznia szinte teljesen kipusztult, és ebben a magyar végvári vitézek betörései következményeit is kell keresni.³¹ A végeken ugyanaz volt a helyzet, mint később a magyarországi török hódoltság korában. A kormány szigorúan tiltotta a fegyverszünet megsértését, a végvári kapitányok azonban rendszeresen túltették magukat ezen.³² Mindez persze érthető volt, hiszen zsoldfizetési és ellátási nehézségeiken segítettek ezek az akciók.³³ Ugyanezt tették a törökök is. Werbőczy már egy 1520 táján elmondott országgyűlési beszédében utalt arra, hogy a végvárak környéke teljesen elpusztult.³⁴ És valóban, a boszniai végek központját, Jajcát már csak rendszeres katonai expedíciókkal lehetett élelmezni, lőszerrel, katonákkal ellátni. A legismertebb Frangepán Kristóf 1525. évi hadjárata volt, amikor 6000 fős sereggel kísérvé látta el egy évre a fontos végvárat.³⁵ A végvárak környéke a század második évtizedére került ebbe a katasztrófális helyzetbe. Úgy tűnik tehát, hogy a török-magyar végeken három típusú hadmozdulatot lehet megkülönböztetni. Az első a viszonylag kisebb erőkkel végrehajtott portyázás volt, amelyből néhány száz résztvevő esetén a Dietrichstein-féle adat szerint még nem következett a fegyverszünet megsértése. Ettől azonban mindenképp meg kell különböztetni a tízezernyi vagy annál nagyobb erőkkel végrehajtott vállalkozásokat, mint amelyek pl. a 15. század utolsó harmadában Stájerországot és Karintiát sújtották.³⁶ Ezek a felvonultatott katonaság létszámára tekintettel is szabályos hadjáratoknak tekinthetők, függetlenül a hadjárat céljától. Ilyen nagy erőket fegyverszünet idején általában nem mozgattak meg. Végül az utolsó típus: az ország teljes haderejének az uralkodó vezetése alatti bevetése volt. Az 1519-es fegyverszüneti szerződés világosan megmondja, hogy a szultánnal ellenséges keresztény hatalmak ellen a magyar király tudta nélkül sem maga (azaz a szultán), sem alattvalói által nem küldhet Magyarországon át sereget (exercitum mittre).³⁷ Ez tehát nem a zsákmányolásra vonatkozik, és mégis megkü-

³¹ *Milan Vasić: Der Einfluss der Türkenkriege auf die Wirtschaft des osmanischen Grenzgebietes in Serbien und Bosnien (1480–1536), (Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege, hsgg. von Othmar Pickl, Grazer Forschungen zur Wirtschafts-Sozialgeschichte, I. Bd. Graz, 1971.) 308–318.*

³² Erre két levél igen tanulságos. Somi Józsa temesi főispán mint az Alsó részek főkapitánya közli 1507-ben Kanizsai György nádorfehérvári bálnal a király szigorú parancsát, hogy a fegyverszünetet tartsák meg a törökökkel, ugyanakkor szerencsét kíván a törökök felett aratott győzelméért, amelyről a nála követségben levő törököktől értesült. A főkapitány ezzel jelezte, hogy egyetért a bálnal. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526, szerk. Thallóczy Lajos és Áklásy Antal, (Magyar történelmi emlékek I/33. k.) Bp., 1907, 325–326. – Két évvel később Perényi nádor (ekkor helytartó is) ír a közben horvát bálnak kinevezett Kanizsainak. Nehezményezi, hogy a bán fia (nyilván rablól) törököket üldözve szarvasmarhákat zsákmányolt, hiszen a király szigorúan meghagyta a fegyverszünet megtartását. Uo. 335–337.

³³ A végvári katonák legfőbb bevétele a fogoly törökök kiváltásából származott. Erre korszakunkból számos adat maradt fenn, a legtanulságosabbat idézzük: 1492-ben húsz felsorolt török fogoly 1670 ft-ot és 662 ft értékű árut fizetett szabadulása fejében. Ez kb. 69 huszár egy évi zsoldjának felelt meg! Alsó-szlavóniai okmt. 342–344.

³⁴ *Fraknói Vilmos: Werbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde. 1513–1526. MTT 23 (1877) 198. – Kubinyi András: A Szávaszentdemeter–Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előtörténetéhez, HK 25 (1978) 198.*

³⁵ *Thallóczy–Horváth: Jajcza i. m. CCXXXVIII–CCLIV.*

³⁶ *Ld. fenn 14. j.*

³⁷ *Alsó-szlavóniai Okmt. 282–283.*

lönbölteti a szultán által maga vezette hadjáratokat attól, amit a pasák, szandzsákbégek stb. vezettek.

Az 1519-es szerződés – szemben pl. az 1503-assal – tehát a király (előzetes) tudtától tette függővé a török hadsereg átvonulását, amennyiben Károly és Ferdinánd egy éven belül nem csatlakoznak a fegyverszünethez. Egyelőre nincs tudomásunk arról, hogy ez megtörtént volna, így 1520. április 1-től kezdve a töröknek joga volt őket megtámadnia, és akár arra is, hogy erre Magyarországon keresztül átvonulási engedélyt kérjen. Ezt tekintetbe véve nem tartjuk kizártnak, hogy az 1520-ban trónra lépő Szulejmán fegyverszünet meghosszabbítási ajánlata kitért erre a problémára is. Egyetértünk ugyanis Kosáryval, hogy a szultán a béke megújítását ugyanazon feltételek mellett javasolta, amelyekkel azt apja megkötötte. (Tubero nyomán.)³⁸ Csakhogy, mint láttuk, ebben a szerződésben már megvolt a magja az esetleges átvonulás kierőszoakolásának.³⁹

Mielőtt ezt a kérdést tovább elemeznénk, meg kell egy másik kérdést is vizsgálnunk, ami egyre súlyosabban nyomott a latban. A határszéli várakban ugyanis – már csak a portyázások visszaverésére is – jelentős állandó őrséget kellett állomásoztatni. A várak karbantartása, az őrség ellátása egyre nehezebben ellátható feladattá vált, amely a királyi kincstárra szinte elviselhetetlen terhet rótt.⁴⁰ Ezt a terhet részben azzal enyhítették, hogy vagy egyes délvidéki földesuraknak adtak a saját birtokaikat védő katonáik ellátásához néhány havi zsoldnak megfelelő összeget⁴¹, vagy – főleg az Alsó részeken, azaz Szörény és Szabács közt – katonaparasztokat tartottak, akik részleges vagy teljes adómentességet élveztek, és emellett néhány hónapra elegendő királyi zsoldban részesültek.⁴² Így is 1511-ben csak a végvárak személyi kiadását becsülték 128 226 Ft-ra,

³⁸ Kosáry i. m. 50–68.

³⁹ Ld. fenn, 27. j.

⁴⁰ A királyi kincstár szervezetére, bevételeire és kiadásaira 1458–1526 között immár 1949 óta gyűjtöm az adatokat, eredményeimről készülő nagydoktori értekezésemben fogok beszámolni. A végvárak ellátási költségeire addig is ld. *András Kubinyi*: Die Städte Ofen und Pest und der Fernhandel am Ende des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts, (Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa, hsgg. von Ingomar Bog: Köln, Wien 1971) 353–354. – *Hermann Zsuzsanna*: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához), Századok 109 (1975) 301–334. – *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata, (Sorsdöntő történelmi napok 2.) Bp., 1975, 78–90.

⁴¹ Elsősorban a horvát grófok és a rác urak katonáira gondolunk. Már Mátyás kötött megállapodást a horvát grófokkal, hogy mindegyikük a vagyonuk alapján előre meghatározott számú lovast volt köteles tartani, akiket a bán parancsára az ország védelmére ki kellett állítaniuk. Erre a királytól évi 8 ft-ot kaptak lovasonként. *Martinus Georgius Kovachich*: Formulae solennes styli, Pesthni 1799, 509–510. A horvát grófok lovasainak királyi zsoldja a Jagelló-korban évi 10 ft-ra emelkedett, számuk viszont, akár a rác huszároké, csökkent. Ld. rájuk: *Kubinyi*, 1978, 195–201. A huszár évi zsoldja különben 34 ft volt. Uo.

⁴² Uo. 197–198, 212–213. – Voltak azonban olyanok, akik királyi zsoldot egyáltalán nem kaptak (vagy csak akkor, ha épp a végvárban szolgáltak?), és csak állami adómentességet élveztek. Ilyenre maradt fenn adat 1500-ból a Tisza–Maros szögben birtokos Ország Lőrinc esetében. A király elengedte földbirtokai rendkívüli adóját (taxa regia), ennek fejében lovasokat tartott. Dl. 88854. – Erre a katonaparaszt rétegre a szabácsi végvár őrségének megnevezésre igazít el minket. Az 1504-es költségvetésben 50 huszár szerepel itt, évi zsoldjuk 200 ft pénzben és 125 ft sóban. *Thallóczy–Horváth*: Jajcza i. m. 180. (ezenfelül még száz naszádos a vár őrsége.) Egy huszárra esik tehát 34 ft helyett 6,5. Az 1511-es költségvetés ugyanott 50 vojnikot említ, zsoldjuk 3 ft pénzben, 2 ft posztóban és 2 ft sóban,

amely felülmúlta az ország rendes bevételét. Néhány évvel később a magyar végvári katonaság létszáma 7817 fő volt (5547 lovas, 1170 gyalogos és 1100 naszádos.)⁴³ Míg a korabeli Európában zsoldosokat általában csak háborús időben fogadtak fel, Magyarország közel egy évszázad óta volt kénytelen állandóan katonákat tartani a déli határon.⁴⁴

A katonai terheket csak rendkívüli adókkal fedezhették. Ezt a 15. század közepe óta rendszeresen szedték a parasztoktól („rendkívüli” jellege onnan származott, hogy országgyűlési megajánlástól függött), ami más okok mellett hozzájárult a jobbágyság elnyomorodásához, a puszta telkek számának növekedéséhez, és így az adóalap csökkenéséhez. Abaúj és Gömör megyék jobbágyportáinak száma 1427-től az 1490-es évek közepéig kereken 26%-al csökkent, de a folyamat nem állt meg. Szlavóniában 1516-ban 17,4%-al kevesebb adókötelest írtak össze, mint 1494–95-ben.⁴⁵ Mindezek mellett az 1510-es évek első felében Közép-Európában kereskedelmi és pénzügyi válság jelei mutatkoztak, ami nem csupán a magyar parasztháború kitörésében játszott szerepet,⁴⁶ hanem a

fejenként tehát 7 ft-ot kap egy vojnik egy évre, de a költségvetés azt is megmondja, hogy adómentesek. (Uo. 188, tévesen ugyancsak 1504-es évszám alatt.) A vojnik és a huszár tehát azonos. Az 1514-es törvény nem szentesített változata többet árul el: a Valkó, Pozsega, Szerém, Csanád, Temes, Bács, Békés, Zaránd, Arad és Torontál megyei vojnikok fel vannak mentve a rendkívüli adó alól „nam domini eorum cum istis woynicis solent contra hostes ad bella procedere ita tamen, ut isti woynici debeant servitio ad castra finitima”. Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV, maiorem partem collegit *Antonius Fekete Nagy*. Ediderunt *Victor Kenéz* et *Ladislau Solymosi* atque in volumen redegit *Geisa Érszegi*, (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 12.) Bp. 1979, 251–252. – Az 1523: 24. t.c. csak négy megye, Valkó, Pozsega, Temes és Torontál megye vojnikjait menti fel az adó alól „qui ad vada, alique loca finitimorum necessaria, cum Domino eorum servire continue solent, atque tenentur”. *Martinus Georgius Kovachich*: Supplementum ad vestigia comitorum apud Hungaros, II. k. Budae 1800, 532–533. – Lehetséges, hogy az 1525. évi rákosi országgyűlés 35. cikkelye is erre vonatkozik, amidőn a Szórénytől Pozsegáig eső tizenkét megye kiváltságának megtartását követeli. *Josephus Nic. Kovachich*: Sylloge decretorum comitialium, I.k. Pesthini 1818, 361–362. – Ezt kiegészíti, és egyben előző értelmezésünket gyengíti az ugyanez évi hatvani 29. t.c., mert ez a tizenkét déli megye nemesi kiváltságairól szól. *Kovachich*, Supplementum i. m. III. k. 1801, 41. – Vojniknak hívták a török birodalomban az adómentesség fejében lovaskatonai szolgálatra kötelezett délszlávokat. Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik, eingeleitet und übersetzt von *Renate Lachmann*, (Slavische Geschichtsschreiber 8.) Graz–Wien–Köln, 1975, 227., 399. j. – A magyar végvári katonaság egy részét tehát ilyen adómentesség fejében állandóan készenlétben álló, és – valószínűleg soros szolgálatuk idejére – királyi zsoldban is részesülő katonaparasztság képezte. A zsoldot csak a szolgálat idejére kapták.

⁴³ *Kubinyi*, 1978, 196.

⁴⁴ És egy viszonylag csekély létszámú állandó hadsereg felállítása még olyan gazdag országnak, mint Franciaországnak is megterhelést okozott: *Ferdinand Lot* és *Robert Fawtier*: Histoire des institutions françaises au Moyen Âge. T. II. Institutions royales, Paris, 1958. 522–526. – A magyar végvárrendszerre ld. *Szakály* i. h. (ld. fenn, 40. j.)

⁴⁵ *András Kubinyi*: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541, (Grazer Forschungen I. k. i. m.) 202–204.

⁴⁶ *Ekkehard Westermann*: Das Eislebener Garkupfer und seine Bedeutung für den europäischen Kupfermarkt von 1460 bis 1560, Köln–Wien, 1971. 67–70. – *Kubinyi András*: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig), (Budapest Története II. k. Főszerkesztő: Gerevich László, Bp., 1973), 240. 33. j. – *Gusztáv Heckenast*: Die mitteleuropäische Handels- und Finanzkrise der Jahre 1512/1513 und der ungarische Bauernkrieg, (Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16–17. Jahrhundert, Bp. 1977,) 107–111.

kincstár bevételére és az uralkodó osztály helyzetére is kihatott. Magyarország az 1510-es években került abba a helyzetbe, hogy az állandó fegyveres béke terhét már nem tudja fedezni. Werbőczy, akít igazán nem lehet a jobbágság iránti rokonszenvvel vádolni, egyik országgyűlési beszédében sötét színekkel ecsetelte a parasztság nyomorát. Ugyancsak ő állapította meg, hogy az ügyek intézésére sem a királyi rendes jövedelmei, sem a rendkívüli adó nem elegendők.⁴⁷

Az ország elszegényedésének folyamata még Mátyás idején kezdődött. Ő alatta vált állandóvá a rendkívüli adó, ezzel tartotta fenn saját uralmát erősítő zsoldos seregét.⁴⁸ Zsoldosait azonban 1475-ös sabáci hadjárata kivételével nem a török fronton, hanem Csehországban és Ausztriában foglalkoztatta, jó részük idegen volt, a zsoldot pedig nem Magyarországon, hanem az elfoglalt nyugati tartományokban költötték el. Így évről évre jelentős összegek mentek ellenszolgáltatás nélkül külföldre.⁴⁹ A török ellen Mátyás a végvárok őrségét, valamint a feudális urak által toborzott katonákat használta fel.⁵⁰ A sabáci hadjárat tulajdonképpen meg is magyarázza ezt a kettősséget, Mátyás zsoldosaival és más csapataival, Európa akkor egyik legjobb hadseregével nem tudott mást elérni, mint egy fából nagy sietve összetákolat vár elfoglalását, mégpedig kimerítő és nagy veszteségekkel járó ostrom árán!⁵¹ Így azután inkább támaszkodott Kinizsi, vagy a névleges szerb despota, Branković Vuk és mások huszárjaira, akik Bosznia és Szerbia déli részéig fosztogattak, de várostromot nem nagyon próbáltak.

Mátyás után sor került a zsoldos sereg erőszakos feloszlatására.⁵² Önmagában véve ez természetes jelenség, hiszen másutt is feloszlatták Európában békekötés után a költséges zsoldos seregeket⁵³, 1491-ben pedig megkötötték az osztrák békét.⁵⁴ A török ellen – mint ahogy a sabáci példa is mutatja – a zsoldosokat amúgy is nehezen lehetett volna felhasználni. Az állandó hadsereg megszűnése azonban óhatatlanul a királyi hatalom gyengüléséhez és a feudális uralkodó osztálynak a királlyal szembeni megerősödéséhez vezetett. A rendkívüli adót ugyan a végvárok miatt fenn kellett tartani,⁵⁵ de rövidesen rá-

⁴⁷ *Fraknoi* i. m. 138–148.

⁴⁸ *Kubinyi*, *Die Auswirkungen*, i. m. 202.

⁴⁹ A zsoldosereg költségére és összetételére: *Rázsó Gyula*: Mátyás zsoldoseregének hadművészetéről, *HK* 5 (1958) 119–127. „Országának jövedelme nem volt elegendő hadseregének fenntartásához”, írja helyesen *Rázsó*, i. m. 127. – Sabáca pl. *Tóth Zoltán*: Mátyás király idegen zsoldoserege (a fekete sereg), Bp., 1925, 180–186.

⁵⁰ A török háborúkra: *Gyalóky* i. m. 251–272. – A nyugati hadszíntéren a nehéz-, a délin a könnyűlovasok kezdenek nagyobb szerepre kapni. Uo. 234. – *Igy* pl. 1484. július 12-én Nagykállói Jánóst utasítja, hogy húsz lovassal csatlakozzon a török ellen, ezekre a kincstartótól fogja megkapni a zsoldot. *DI*. 56172–73. Több levéltárban található meg más középnemeshez intézett hasonló királyi parancs.

⁵¹ *Gyalóky* i. m. (Mátyás király) 264–267. „A széles körű mozgósítással kezdődő hadjáratnak végül is Szabács megvívása lett az egyetlen, de a nagyarányú készülődéshez viszonyítva csekélynek mondható eredménye.” Uo. 267.

⁵² *Tóth Zoltán* i. m. 319–331.

⁵³ *Vö. Lot-Fawtier* i. m. II. k. 521–523.

⁵⁴ *Wiesflecker* i. m. I. k. 303–308. – Ld. még fenn, 21. j.

⁵⁵ Már 1491-ben – és csupán a főpapok és főurak beleegyezésével – az osztrák háború céljaira vetették ki, *DI*. 82036., majd 1493. november 1-én országgyűlési határozattal a török miatt került sor az egyforintos adóra. *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története, I/6. k. Sopron, 1928, 121–123.

jöttek, hogy az esetleges támadások visszaverésére nem nélkülözhetik a mezei hadakat sem. Ezért felélesztették a Mátyás alatt csak kevés⁵⁶ érvényesülő banderiális rendszert, megadván a lehetőséget arra, hogy a nagybirtokosok és a megyék katonáik, azaz bandériumaik tartására a jobbágyok által fizetett rendkívüli adóból részesüljenek.⁵⁷ A jobbágy tehát változatlanul viselte a súlyos adóterhet, de az ebből tartott bandériumok többsége nem állott állandóan fegyverben, csak akkor, ha veszély esetén mozgósították. Hozzá kell tennünk, hogy az így kiállított katonaság már nem a királyi hatalom eszköze volt, hanem a feudális uraké. Ebből a rendszerből az ország gazdasági élete csak annyiban profitált, hogy az adójövedelem legnagyobb részét Magyarországon költötték el.⁵⁸

Önmagában a banderiális rendszer, amennyiben a mozgósítás idejében megtörtént, és a bandériumok teljes létszámban összegyűltek, nem lett volna káros. Hiszen a bandériumok katonái zsoldosok voltak, katonai mesterséghez értettek, és mivel a fennmaradt adatok szerint zsoldjuk még a végvári katonák évi fizetésének a felét sem érte el, olcsóbb volt, mint Mátyás serege.⁵⁹ Igaz, a déli végek katonaparasztrajai még kevesebb zsoldban

⁵⁶ Különösen uralkodása első felében. Vö. pl. 1459: 6, 9. t.c. *Kovachich*: Sylloge i. m. I. k. 163–164. – Teljesen sohasem szűnt meg, különösen a török fronton, vö. fenn, 50. j. De főleg a főpapok és egyes főurak bandériumait a nyugati fronton is foglalkoztatta. Pl. 1477-ben Báthori Miklós váci püspök kapott parancsot katonáskodásra, Dl. 56028. Az 1474-es boroszlói hadjáratban Miklós boszniai király bandériumával fia, Ujlaki Lőrinc herceg vett részt. *Antonius de Bonfinis*: Rerum ungaricarum decades, edd. I. Fögel, B. Iványi et L. Juhász, IV/1. k. Bp., 1941, 50. – A banderiális rendszer Mátyás-kori továbbélését érdemes lenne pontosan megvizsgálni, hiszen állandó zsoldos serege fényében ezt kevésbé kutatták. Kétséggel sok elszórt adat van, a jelentősége azonban feltételenül csökkent.

⁵⁷ Az 1493-as adószedési rendelet a rendkívüli állami adó saját számukra való beszedését engedélyezte a bandériumtartásra és azok azonnali mozgósítására kötelezett főpapoknak és főuraknak, a többi birtokos a telekkatonasági kulcs alapján a megyék keretében volt későbbi időpontra katonáállításra kötelezve. Ld. fenn, 55. j. – Ld. még a következő jegyzetet az 1498–1500 közt bevezetett banderiális reformra.

⁵⁸ *András Kubinyi*: Politics and Defense in Jagiello-Hungary, (From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Early Modern Hungary, New York, sajtó alatt.) Ebben a tanulmányomban részletesen elemzem az 1498-, 1499- és 1500-ban folyamatosan bevezetett banderiális reformot. Eszerint – a tizedbirtokos főpapok kivételével – a bandériumokat a földesurak a telekkatonasági kulcs alapján állították ki. Az 1498-as törvényben név szerint felsorolt főurak, valamint az 1500-as törvényben megnevezett királyi aulicusok („decem personae”) saját maguk állították ki és vezényelték katonáikat, ennek fejében megkapták „pecunia exercitualis” címén saját birtokuk adójának egy részét. A többi birtokos birtokáról a pecunia exercitualist a megye szedte be, és az fogadta fel ebből a megyére a telekkatonasági kulcs alapján kivetett zsoldosokat. A pecunia exercitualist általában úgy szabták meg, hogy ez és a királynak járó rendkívüli adó (subsidiium) együtt portánként egy forintot tegyen ki, így 40–50 dénár közt váltakozott. Az állami adó fele ezek szerint általában a földesurak kezére jutott.

⁵⁹ Fennmaradt több megye elszámolása a zsoldosokról. Nógrád megye 1505–1509 között először 60, majd 55 lovas zsoldost tartott, ezek fejenként évi 14 ft zsoldban részesültek. Úgy látszik azonban, hogy „bevetés” esetén ezen felül hópénzt is kaptak, ami kb. megfelelt az általános huszár zsoldnak. *Nagy Iván*: Magyarország pénzügyi történetéhez a XVI. sz. elejéről, MTT 11 (1862) 235–236. – Borsod megye 1511-ben lovasaival 16 ft évi zsoldban állapodott meg, és ezen felül két hónapra meg nem határozott hópénzt állapított meg. Dl. 90301. – Hasonló volt a bandériumtartó urak zsoldosainak fizetése is. Zápolyai vajda Zemplén, Abaúj, Torna, Borsod megyei birtokainak 1518–1519-es számadása szerint a birtokok után kiállítandó zsoldosok tisztjeivel fejenként 75 ft évi zsoldban állapodtak meg, „bevetés” alkalmával (tolnai, hácsi országgyűlések, Budára menet Szent György napra) általában 18 ft hópénzt kaptak. Sajnos, ebből az egyes lovasok száma nem állapítható meg. Az átlag zsoldnagyságokat ismerve tisztenként 5–7 emberrel számolhatunk, mivel 10–11 tiszt kapott zsoldot, a Zápo-

részesültek,⁶⁰ mégis ez utóbbiak általában felülmúlták a banderiális zsoldosok többségét. A baj ugyanis az volt, hogy az évi 14–16 ft-os zsoldból megélni nem lehetett, a banderiális sereg zöme tehát nem lehetett valódi, azaz hivatásos zsoldos, még akkor sem, ha a források rendszeresen annak nevezték őket.⁶¹ A zömük a nemesi családok fiatalabb fiaiból került ki, akikre a nemesi felkelés elrendelése esetén nem jutott a hadbaszállás kötelessége, hiszen a nemesi háztartásokból csak egynek kellett katonáskodnia.⁶² Az egyetlen tényleges jó ebből a rendszerből csak az volt, hogy az országnak legalább elvben egy olyan mozgósítható hadsereg is rendelkezésére állott, amely többé-kevésbé értett a hadi mesterséghez, amelynek szabályos szervezete volt, tisztek és kapitányok vezénylete alatt, és amelyet szükség esetén az országhatáron kívül is fel lehetett használni.⁶³ És mivel nyilvánvalóan megfelelő, de a felkelő nemesnél mindenestre jobb fegyverzettel is rendelkezett, feltétlenül minden szempontból jobb volt a nemesi felkelésnél. Mozgósítása azonban ugyanolyan nehézséggel járt, mint a nemességé.

A banderiális hadrendszer illetően kialakítása 1498–1500 között történt. E rendezés értelmében az egyháziak – tekintettel tizedjövödelmeikre és birtokaikra – meghatározott számú katonát voltak kötelesek állítani, míg a többi birtokos jobbágysai száma alapján állított katonát, mégpedig úgy, hogy az 1498:22. tc.-ben név szerint felsorolt főurak saját zászlójuk alatt vezették zsoldosaikat a háborúban, míg a nemesség nagy részének birtokai után a megyék fogadtak katonákat. A rendelkezés szerint a jobbágytelek után fizetendő egy forintos rendkívüli adót megosztották: többnyire 50, néha 60 dénárt subsidium címén a király kapott, és az ő adószedőit kezelték, míg a maradékot „pecunia exercitualis” néven

---

lyaiak ez a bandériuma 50–77 főt tehetett ki. Dl. 26161. – Itt jegyezzük meg, hogy elképzelhető az is, hogy ennek a hadfelszerelési, ill. fizetési rendszernek a gyökerei Mátyás, esetleg Zsigmond idejére mennek vissza. A zágrábi káptalan 1481. évi összesen 6704 ft jövedelméből 482 ft 77 d. „de exercitualibus et lancealibus” származik. Zágrábi kpt. lt. Loci cred. ser. 2. nr. 209. (Archiv Hrvatske). (Az adatot Engel Pál barátom bocsátotta rendelkezésemre.) Azaz: valami „pecunia exercitualis” bevétele volt a káptalannak. Mivel ezt másként „lándzsapénznek” is nevezték, a lándzsa pedig elsősorban Zsigmond alatt volt katonai egység, ezért lehet Zsigmond-kori eredetű is. 1498 előtt azonban ilyen csak kivételképp, egyes birtokosoknál jöhetett elő.

⁶⁰ *Kubinyi*: 1978, (Szévaszentdemeter) 195–199.

⁶¹ Stipendiarius-nak, zsoldosnak hívják őket az 59. j.-ben id. számadások, a törvények, pl. 1498: 17. t.c. (Corpus Juris) (Kolosvári–Óvári-féle kiadás, Bp. 1899), 604. stb., egyéb oklevelek: Dl. 47107, 47114, stb.

⁶² Így az 59. j.-ben idézett nógrádi számadásban a megyei bandérium egymást követő kapitányait: Szobi Mihályt, Csehi Lászlót és Sági Balázst leszámítva Bakos János, Trombitás Tamás, Legéni Boldizsár és Mátyás, Kövesdi Miklós, Liphai Ferenc, Rédei Bertalan, Bay Ambrus, Herencsényi István és Zsigmond, Kozárdi György, Madách László, Piri András és Palotai György kaptak zsoldot. Ugyanakkor Madách István és Bay Zsigmond szolgabírók voltak. Az uo. idézett borsodi számadás szerint a megyei kapitány Gyulaffy Ferenc, a tisztek Putnoki István és Ládházi Mátyás voltak. Végül idézzük a harmadik számadásból a Zápolyai-bandérium tisztjeinek névsorát: Sági Antal, Ablonci Tamás, Kéki Sandrin, Vécsei Balázs, Duka Ferenc, Roskoványi János, Hős László, Lasztóczy Boldizsár, Dobszai Sandrin, Bakos János, Kapi Miklós, Parlagi László, és valószínűleg Derencsényi Miklóst (talán kapitányként?) és Vassa Istvánt is közéjük számíthatnánk. Nem érdektelen, hogy Bakos Jánost (a gömői Oszyáni Bakos-családból, valószínűleg az 1505-ös Hont megyei követ fiát) először a nógrádi, majd a Zápolyai bandérium tisztjeként találjuk. (A családra: *Forgon Mihály*: Gömör-Kishont vármegye nemesi családjai, I. k. Kolozsvár 1909, 59.) A zsoldosok többsége ismert középnemesi családok sarja. – Családonként egynek kell katonáskodni: pl. 1523: 19. t.c. *Kovachich*: Sylloge i. m. I. k. 382–383.

⁶³ 1498: 17. t.c. (Corpus Juris 604.)

a megyei dicatorok (ill. a bandériumtartó nagyúr) szedte be, és ebből fogadták a telekkatonasági kulcs alapján a zsoldosokat.⁶⁴ Ezt csak azért szükséges ilyen mértékben hangsúlyoznunk, mivel Perjés Géza az egyháziak és a bárók bandériumait, valamint a megyék zsoldosait megkülönbözteti a telekkatonaságtól, és így gyakorlatilag kétszer számol ugyanazzal a katonasággal.⁶⁵ Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy ez a rendszer kedvezőtlen hatást gyakorolt az ország belpolitikájára, hiszen a nagybirtokosok és a megyékbe szervezett köznemesség legálisan magánhadsereghez jutott.⁶⁶ Az újjászervezett banderiális rendszernek voltak előnyei (kisebb pénzért szükség esetén jelentős zsoldos sereget lehetett mozgósítani), de a negatív vonások valószínűleg súlyosabban nyomtak a latban. A már említett nem hivatásos jelleg, ami a mozgósítás gyors végrehajtását is lehetetlenné tette, és a társadalmi következmények mellett nem lényegtelen jellemzője ennek a rendszernek az volt, hogy noha a jobbagyságot sújtó rendkívüli adóterhet visszaállították, ennek az adónak közel fele nem a királyi kincstárba, hanem a feudális urak, illetve az ő szervezeteik kasszájába folyt be. Így a királynak épp a végvári őrségek fizetésére fordítható bevétele csökkent. Ezt csak részben ellensúlyozhatta, hogy az egyházi bandériumokat elvben állandóan lent tarthatták a végeken.⁶⁷ Azt csak mellékesen jegyzem meg, hogy a mozgósítás sokszor azért nem mehetett végbe, mert a zsoldot felvett katona nem tett eleget a mozgósításnak.⁶⁸ Időnként a köznemesség a teljes rendkívüli adó beszedését, és így a zsoldosereg felfogadását a rendek által választott országos kincstartókra igyekezett átruházni, bár elsősorban politikai célból, de tagadhatatlanul, így különösen 1521-ben, védelmi szempontokból is. Az országos kincstartóság azonban még a szokásos rendszerrel is alkalmatlanabbnak mutatkozott.⁶⁹

Végeredményben a feudális uralkodó osztály különböző frakciói az ország védelme ürügyén elsősorban a saját vagyoni és politikai érdekeit tekintették elsődlegesnek, és ezáltal hozzájárultak mind az ország elszegényedéséhez (adóteher!), mind a belpolitikai

⁶⁴ Ld. az 58. j.-ben id. kézirat tanulmányunkat.

⁶⁵ *Perjés*, 1979, 94–97.

⁶⁶ Ld. az 58. j.-ben id. kézirat tanulmányunkat.

⁶⁷ 1504: 24. t.c. (Corpus Juris 684, 686.): először az egyházi bandériumokat kell mozgósítani. – Az esztergomi érseki bandérium mozgósítása 1512-ben: *Bártfai Szabó László*: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách-család története. Esztergom, 1910. 698. – A nem szentesített 1514-es törvénypéldány előírja, hogy a bandériumok fele állandóan a végeken tartózkodjon: *Monumenta rusticorum* i. m. 279–280. – Végül, és ez bizonyítja, hogy valóban az egyházi bandériumok voltak leginkább igénybe véve, az 1521: 26. t.c. (*Kovachich*: *Sylogie* i. m. I. k. 302–303.) felmenti az akkor mindenki számára általános adó alól az egyháziak dézsmáját, ugyanis bandériumot tartanak. Ez a törvény eltörölte a bandériumtartási rendszert, és országos zsoldos sereg felállítását határozta el, kivéve a tiszi (vajdai, báni, temesi ispáni) és egyházi bandériumokat. Azaz, ezek voltak a leghasználhatóbbak. 1521: 34. t.c. (uo. 307.) Egyházi bandériumok leküldésére a végekre intézkedik az 1522-es törvény is. *Holub József*: Az 1522-iki országgyűlés és törvénycikkei. Századok 52 (1918) 508. – Egyházi bandériumok tényleg lenn a végeken: ld. pl. *Kubinyi*, 1978, (Szávaszentdemeter) 198–199 és alább.

⁶⁸ Megyei zsoldosok, akik felvették a zsoldot, de nem tettek eleget: 1521: 56. t.c. (*Kovachich*: *Sylogie* i. m. I. k. 317.) – Bárói bandérium tagjainál is előfordult, hogy felvették a zsoldot, sőt hópénzt is, mégsem tettek eleget a mozgósításnak. (Bebek János bandériuma, 1518. Dl. 61100.) – Ugyanez áll fenn persze a nemesi felkelésnél is. Így 1521-ben Bodrog megyei nemesek szöktek meg a nádor seregéből. Dl. 82580.

⁶⁹ *György Bónis*: Ständisches Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. (Nouvelles études historiques I. k. Bp., 1965,) 83–103.

viszonyok kiélézéséhez. A veszélyt látták, erre a törvények és az azok végrehajtására kiadott, itt nem részletezhető intézkedések a tanúk. Csakhogy a törvényeket nem hajtották teljesen végre, és gyakran a következő országgyűlés ellentétes csodaszert keresett a veszély ellen. A fennálló helyzet tarthatatlanságát elsősorban a köznemesség érzekelte. A köznemesi vezetők egy része maga is végvári katonaként szolgált,⁷⁰ másoknak a rokonsága vett részt a harcokban,⁷¹ így jól látta azt, hogy a végvárat nem lehet a végtelenségig élelmszerezéssel, lőszerrel és tulajdonképpen a pénzhiány miatt katonákkal ellátni. Azt is látták viszont, hogy a banderális rendszer – ha a megyéknek is biztosít ugyan katonaságot – elsősorban a nagybirtokosok hatalmát erősíti.

Így azután megmagyarázható az, hogy miért vált a magyar vezető réteg a törökellenes háború hívévé. És az sem véletlen, hogy elsősorban a köznemesség követelte egyre hangosabban a béke megszüntetését, és fordult a háború kitörése után minden békekezdeményezéssel szembe. Egy Werbőczitől, vagy valamelyik elvbarátjától származó feljegyzés 1519 előtt a török ázsiai elfoglaltsága idejére támadó hadjáratot javasolt abból a célból, hogy az elmúlt évek során a török kézre került várakat foglalják vissza.⁷² Bár a terv irreális volt, hiszen csupán 10 ezer emberrel számolt, mégis azt mutatja, hogy a köznemesség a jelenlegi állapoton változtatni akar, mert már nem tudja elviselni. Ezek után szinte természetes, hogy valamennyi szalmaszálát, amelyet egy esetleges európai törökellenes összefogás jelenthetett, megragadott a magyar vezetés, és ezért nem válaszolt az 1520-ban trónra lépett Szulejmán békeajánlatára, sőt a török követet is őrizet alá vetette.⁷³

Ezt a súlyos diplomáciai melléfogást, ami azután ki is váltotta Szulejmán 1521-es nándorfehérvári hadjáratát, ha feltételezzük, hogy a magyar kormány valóban békét akart, nagyon nehéz megmagyarázni. Igaz, ez nem volt szokatlan a magyar–török diplomáciai érintkezésben, alig néhány évvel ez előtt Bélai Barnabás magyar követtel járt el hasonló módon a szultán.⁷⁴ A hivatalos magyar álláspont ugyan, ahogy azt később maga II. Lajos megfogalmazta, az lett, hogy mivel a Szelimmel kötött fegyverszünet érvényben volt, az 1521-es támadás ezt sértette meg.⁷⁵ Amennyiben ez az érvelés helytálló lenne,

⁷⁰ Kubinyi, 1978, (Száva-szentdemeter) 99. o. 31. j. – Uo., A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt, Mohácsi Emlékkönyv, sajtó alatt, passim. – Ld. még a következő j.-t.

⁷¹ Szakály Ferenc: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulságai. HK 25 (1978) 484–498.

⁷² Egyetemi Kvt. Kézirattár, Litt. et. ep. orig. 219. – A törökellenes háborús hangulathoz hozzájárult a fegyverszünet sorozatos megsértése a török részéről, amely alatt egyre inkább pusztult az ország. II. Ulászló ezt Miksa császárhoz 1513. május 15-én kelt levelében így fejezte ki: (a törökökről) „eoque potentia et audacia illorum creverit, ut etiam preter expectationem nostram, pace, quam eorum imperator nobiscum se servaturum promiserat, per summam perfidiam violata per hec tempora confinibus nostris gravia damna intulerunt, eoque tendunt, ut maiora etiam inferant et hoc regnum, quod totius Christianitatis propugnaculum est, sub iugum eorum mittant.” Tehát harcra kell kelni. HHStA Maximiliana K. 29. (régijelzet 23a) fol. 31.

⁷³ Kosáry i. m. 50–78.

⁷⁴ Uo. 51.

⁷⁵ II. Lajos 1525. július 23-án a lengyel követnek: Acta Tomicana VII. k. 306–307. – De a török császár egy fiktív levelére készített és II. Lajos nevében kiállított propagandacélból terjesztett válaszlevél is ezt írja, hogy Belgrádot a szultán apjával kötött szerződés megsértésével, mialatt a török követek békekérés címén Magyarországon tartózkodtak, foglalta el a császár. *Katona*: Historia critica i. m. XIX. k. Budae 1793, 419.

akkor valóban ráért volna a magyar államvezetés 1522-ig, a béke lejártáig választ adni Szulejmán követének. Kétségtelen, hogy az 1519-es szerződés nem tartalmaz olyan kikötést, hogy a szerződő felek egyikének halálával a szerződés magától felbomlik. (Az 1503-ban II. Ulászló és Bajezid szultán közti fegyverszünetben ez benne volt.⁷⁶) Ennek ellenére II. Lajos nagyon jól tudta, hogy Szelim 1520 szeptemberében bekövetkezett halálával a fegyverszünet megszakadt. Ezt november 5-én közölte is városaival.⁷⁷ Ezután érkezett csak meg december elején a Szulejmán által küldött követ.⁷⁸ A török 1521 tavaszán már megindult, így hosszú tárgyalásokra, gondolva különösen arra, hogy erről, ill. ennek eredményéről a jelentésnek Konstantinápolyba el is kellett jutnia, nem volt idő. Ez valamelyest menti a magyar kormány eljárását, hiszen a Szelimmel kötött fegyverszünetet igen hosszú alkudozás előzte meg. Amennyiben tehát Szulejmán a követséget nem a magyar vezetés éberségének elaltatása végett küldte, hogy azalatt jobban felkészülhessen Magyarország meglepetésszerű megtámadására, akkor a török békefeltételekben valóban nem állhatott több, mint az 1519-es szerződésben, hiszen ezt – hogy úgy mondjam – postafordultával – meg lehetett volna kötni. Mindkét esetben elesik a Perjés-fogalmazta „szulejmáni ajánlat” lehetősége.⁷⁹

Ezzel visszatértünk kiindulópontunkra. Azt már láttuk, hogy az 1519-es szerződés lehetőséget nyújtott a töröknek a szerződésben felsorolt, de ahhoz egy év alatt nem csatlakozó hatalmak megtámadására, és arra, hogy amennyiben a magyar király erre előzetes engedélyt ad, Magyarországon átvonuljon.⁸⁰ Nos, valóban elképzelhető, hogy a követ a szerződéssel egyidőben átvonulási engedélyt is kért. Ez azonban nem volt része az ajánlatnak, hiszen 1519 is fenntartotta a fegyverszünetet az engedély meg nem adása esetén is. Azok a bizonytalan adatok, amelyek az átvonulásról szólnak⁸¹, nyilván ezzel a lehetőséggel függnék össze. Hozzá kell azonban mindjárt tennünk, hogy az 1519-es szerződés a fenti adat alapján mindkét szerződő fél szemében elvesztette érvényét, így a Habsburgok csatlakozása vagy nem csatlakozása is elvesztette jelentőségét.

A magyarok tévovázása nem egy nemlétező, a korábnál súlyosabb békefeltétel, és így indirekte a Habsburg-barátság, hanem az ország katasztrófális helyzete következménye volt. Itt pontosabban arra gondolok, hogy a törökök 1520-ban, még Szelim életében, tehát fegyverszünet alatt várakat ostromoltak, Magyarországot területére törtek, és egy ilyen betörés alkalmával esett el a törökverő horvát bán, Beriszló Péter is 1520. május 20-án.⁸² Az ország határát tehát már békeidőben sem lehetett megvédeni, külső segítségre pedig jobban lehetett háborúban számítani, így nem csodálható, hogy az esetleges újabb fegyverszünet előtt a magyarok először diplomáciai szondázásba kezdtek, hogy milyen segítségre számíthatnak.⁸³ A várakozás eredménye a török támadás lett.

⁷⁶ *Thallóczy–Horváth*: Jajcza i. m. 168.

⁷⁷ „hoc . . . tempore, quo cesar Thurcorum abiit et pax quam cum eodem confeceramus, uno cum eo expiravit et ob id hostes ipse liberius ad illa excursions facere ceperunt.” Bártfa v. lt. Oklevelek 4984. sz.

⁷⁸ *Kosáry* i. m. 50.

⁷⁹ *Perjés*, 1979, 135–151.

⁸⁰ Ld. 27. j.

⁸¹ Felsorolja *Kosáry* i. m. 58–65. – Vö. *Perjésnek* a 79. j.-ben id. helyét is.

⁸² *Gerézdi Rabán*: A magyar világi líra kezdetei, Bp., 1962, 71–72.

⁸³ Ld. 73 és 79. j.

Kevés olyan súlyos következményekkel járó hibát követtek el, mint Nándorfehérvár felmentésének elmulasztását. Most kiderült, hogy a banderális rendszerre való átállásnak egyik fő baja a mozgósítás nehézsége volt. A magyar hadsereg nagy nehezen össze is gyűlt, de mire megkezdhetette volna a vár felmentésére irányuló támadást, Nándorfehérvár hosszú ellenállása ellenére elesett.⁸⁴ Kétségtől nem állott a magyar hadvezetőség sem a helyzet magaslatán⁸⁵, de nem szabad egyről megfeleltetni, és ez teljesen egybeesik az 1526-os mozgósításnál tapasztalható jelenséggel. Úgy látszik, hogy a teljes magyar hadsereg, azaz bandériumok és nemesi felkelés, augusztus vége előtti mozgósítása lehetetlen volt. (Zápolyai vajda sem tudta 1526-ban seregét augusztus előtt felkészíteni.⁸⁶) Tavasszal a lovak füvelésre küldése, nyáron pedig az aratás akadályozta a felvonulást.⁸⁷ Nem csak azért, mert a földesurak nem akartak lemondani az aratásról, a jobbágyok terményjárdékának beszedéséről, hanem azért is, mert a hadsereg élelmezése aratás előtt nehézséget okozott volna.⁸⁸ Csakhogy Nándorfehérvár messze volt, és a törökök hamarabb kezdhették akciójukat.

⁸⁴ Szakály: 1975, 13–16. – *Uő.*, 1978, 484–498. – Marosi Endre: Török várostromok Magyarországon II. Szulejmán korában, HK 22 (1975) 430–434.

⁸⁵ Ezeket nagyon kiemeli Szakály, 1975, 13–18.

⁸⁶ Pataki József: Radu de la Afumați és Zápolya János magatartása a mohácsi csata előestéjén. (A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Tanulmányok, I. k. Bukarest 1976, 78–80. – A nándorfehérvári mozgósításhoz csak néhány adalék. 1521. június 6-án utasítja a király Szalónak urát, Fladnyczer Videt, hogy hadait július 25-ére küldje Körösrre, maga pedig jobbágyai ötödrézével álljon készen. A levelet azonban csak július 15-én (!) kézbesítették, együtt a király június 27-i (!) parancsával, amely még két ágyút is kér tőle. Július 5-én újabb parancsot küldött a király: a török július 2-án ostrom alá vette Nándorfehérvárt, menjen csapataival Patajra. Iványi Béla: A körmenői levéltár memorabiáliái. (Körmenői füzetek 2. sz.) Körmen, 1942, 179–181. sz. 50–51. o. Ugyancsak június 27-én kelt a király parancsa Lőcse, Eperjes, Bártfa és Kisszeben városokhoz, hogy száz puskás gyalogost és három ágyút küldjenek Patajra. Bártfa v. lt. Okl. 5051. sz. – Július 14-re Bártfa felszerelt 25 zsoldost öt kocssal és egy puskaművessel, és kéthavi zsoldot fizetett nekik. Uo. 5059. sz. Az már külön érdekes, hogy Várdai Pál kincstartó augusztus 10-én ír Budáról Bártfának, hogy mivel a török elleni harcra „equus bonus armiger”-re van szüksége, küldjenek neki egyet. Uo. 5067. sz. – A Szentandrás melletti táborból sürgeti a nádor augusztus 15-én a bodrogi főispánt, hogy a nemesi felkeléssel és a jobbágyok ötödérézével sürgősen csatlakozzon. Dl. 82579. – Hasonlókat fogunk látni az 1526-os mozgósításnál. Adminisztrációs késések, a mozgósítási parancs be nem tartása, vagy késve indulás egyaránt kimutatható. Persze az adatokat még szaporítani is lehetne.

⁸⁷ A füvelés a törökökre is vonatkozik. Hans Schneidpöck császári követ 1524. április 11-i jelentése Ferdinándhoz: „de Turcis hic nil aliud fertur, nisi quod sint in apparatu suo contra Hungariam, et quamprimum equi eorum herba ista estuali, ut consuetudo eorum est, refici possunt, expeditionem contra Hungaros facere tentabunt.” HHSStA Grosse Correspondenz (továbbiakban: Gr. Corr.) 25 a. csomó. – 1523. június végén Ferhát pasa és Báli bég állítólag szintén az aratást várta, hogy utána majd meginduljon a számukra a szávaszentdemeteri vereséggel záródó hadjáratra. Andrea da Burgo császári követ jelentése Ferdinándhoz, 1523. június 17. és 24. Gr. Corr. 25. a. csomó.

⁸⁸ Az élelmezés fontosságára, ill. a seregek ellátásának nehézségeire épp Perjés mutatott rá. Vö. Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. sz. második felében (1650–1715), (Ért. a tört. tud. köréből, Új sor. 29.) Bp., 1963. – Ld. még Ingomar Bog: Türkenkrieg und Agrarwirtschaft. Einführung in die Probleme der Heeresversorgung und der Kriegsfinanzierung vor allem in Österreich unter der Enns und seinen Grenzlandschaften im 16. und 17. Jahrhundert, (Grazer Forschungen I. k. i. m.) 12–26. – A török is biztosítani akarta csapatai ellátását. Így Ferhát pasa 1523-as hadjárata előtt a moldvai vajda kapott utasítást élelmiszerszállításra, (Burgo jelentése Salamancához, 1523. május 15. Gr. Corr. 25 b. cs.) a pasa mégis megvárta az aratást. (Nem érkezett meg a moldvai szállítmány?) Az 1526-os mohácsi hadjárat idején Tomori szerint a szultán há-

Nándorfehérvár eleste gyökeresen megváltoztatta Magyarország helyzetét. Bár már 1521 előtt sem volt képes az ország a határait teljesen biztosítani, és mint láttuk, a védekezés költségeit egyre nehezebben lehetett előteremteni, mostantól a déli határ lényegében őrizetlenül állott, a belső védelmi vonal várainak nagy része – Titel, Futak, Pétervárad, Újlak – katonailag nem jelentett komoly akadályt, ami azután 1526-ban be is bizonyosodott.⁸⁹ Ott, ahol a védelem nem tudott erős várakra és széles folyókra támaszkodni, a katonai létszám emelésével kellett a bekövetkezett hátrányokat nem kiegyenlíteni, hanem mérsékelni. Most már nem volt elég a Duna–Tisza közötti végvidéken a csak időnként katonáskodó, részsoldért vagy adófelmentésért szolgáló katonaparaszt huszárok és naszádosok tartása, akiknek egy része különben el is pusztult, vagy a törökhöz pártolt 1521-ben⁹⁰, hanem állandó zsoldot húzó nagyobb létszámú végbeli katonaság felfogadása vált szükségessé.⁹¹ És mindez akkor, amikor az ország anyagi helyzete katasztrofálisan megromlott!⁹²

Egy meggyengült Magyarország állott tehát a törökkel szemben, egy olyan ország, amelyet az ellenséges hadvezetőség a korábbiaknál összehasonlíthatatlanul nagyobb intenzitással folytatott betörésekkel szisztematikusan gyengített, annak ellenére, hogy 1522-ben a rhodoszi háború, majd 1523-ban az ottani győzelme ellenére elszenvedett veszteségek következményeként nem tudta fő erejét Magyarország ellen bevetni.⁹³ A török szándékaira és egyben a nándorfehérvári győzelem után a magyarok erejének lebecsülésére mutat Havasalföld példája. Ezt a román fejedelemséget a török 1522-ben egyszerűen be akarta kebelezni. A trónviszályokba beavatkozván Mehmed bég személyében török szandzsákbéget nevezett ki, nyilván abban a hitben, hogy a belső ellenállás leverésére az ő ereje is elegendő lesz, Magyarország pedig képtelen beavatkozni. Ez az elképzelés mégsem járt sikerrel. Zápolyai János erdélyi vajda az egyik trónkövetelő, Radu de la Afumați mellé állott, és kiverte a törököket Havasalföldről. A törökök 1523 májusában léptek megint. Felszólították Radu vajdát, hogy keresse fel a szultánt, és megígérték, hogy amennyiben adót fizet, felmondja a magyar védelmet, és csatlakozik a törökökhöz Magyarország ellen, akkor elismerik Havasalföld uralkodójának. Radu visszautasította az ajánlatot, erre a törökök minimális erővel betörték az országba, és a bojárok segítségével olyan vajdát neveztek ki, aki vállalta feltételeik teljesítését. Az más kérdés, hogy a Magyarországra menekült Radu de la Afumați erdélyi segítséggel visszaszerezte országát, de végül Zápolyai maga javasolta neki, hogy legalább formailag fogadja el a török feltételeket, mert képtelen rendszeresen védelmébe venni.⁹⁴

---

rom hónapra elegendő élelmiszert szállított magával. Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források, a csatahely régészeti feltárásának eredményei, a kötetet Kiss Károly válogatta, Katona Tamás szerkesztette, Bp., 1976, 90. Nyilván ez volt a helyzet 1521-ben is, és mivel ennek előkészítése időt vesz igénybe, ez még inkább alátámasztani látszik azt a hipotézist, hogy Szulejmán a követküldéssel nem békét akart, hanem a magyarok előkészületének megakadályozását.

⁸⁹ A várak igen hamar elestek. *Szakály*, 1975, 27. – *Marosi* i.m. 434–435.

⁹⁰ Pl. Ovcšarevics Péter naszádos vajda, *Szakály*, 1978, 485.

⁹¹ *Kubinyi*, 1978, (Szésvaszentdemeter), 200–203.

⁹² Erre ld. *Hermann*, 1975, 301–334.

⁹³ *Kubinyi*, 1978, (Szésvaszentdemeter), 208.

⁹⁴ Uo. 194.

A havasalföldi példa több szempontból nagyon tanulságos. Bizonyítja, hogy a szultán ugyan a hódítás híve volt, de amennyiben ez nem ment, megelégedett a teljes hűbéri alávetettséggel. Havasalföld egészen a 19. századig maradt török hűbéres tartomány, többé nem kísérelték meg beolvasztását. Tehát a török északi határán ugyan hódítani akart, de kedvezőtlen esetben, és főleg, ha az elfoglalandó tartomány félreesett a főbb török felvonulási iránytól, a birodalom közvetlen igazgatása alá helyezése helyett a hűbérességet is elfogadta. A kérdés az, hogy ekkor Magyarországot milyen kategóriába sorolta a szultán? Az mindenesetre nyilvánvaló volt, hogy Magyarországot meg akarta támadni, hiszen a Raduval kötött békefeltételek közé tartozott az, hogy csatlakozzon a hazánk ellen támadó törökökhöz.

1521 után egyelőre nincs is adat sem török, sem magyar részről béketapogatózásokra. A magyar kormány 1522–23-ban nagyarányú diplomáciai akciót kezdett külföldi katonai és pénzügyi segély szerzésére,⁹⁵ egyben a királyi hatalom megerősítésére is kísérletet tett.⁹⁶ Tervek születtek törökellenes támadásokról a minimálistól a maximálisig terjedő célkitűzésekkel.⁹⁷ Tárnyilagosan meg kell jegyeznünk, hogy a diplomáciai akciók jó részét gondosan készítették elő, és ügyesen bonyolították le. A forrásokból jobb képet kapunk a magyar diplomácia szakmai színvonaláról, mint amilyent a későbbi katasztrófából visszatekintve arról történelmi szakirodalmunk festett. Az nem a magyar diplomaták hibája volt, hogy az akkori nemzetközi helyzet nem tette lehetővé a megfelelő külső segítség tényleges megszerzését.⁹⁸ A katonai tervek sem voltak mind irreálisak. Ez különösen az 1523 július elején született minimális célkitűzésű tervre vonatkozik. 15 ezer emberrel, tehát olyan létszámú hadsereggel, amelyet biztosítani lehetett, akartak összel a török végvárak ellen támadni. A támadás valódi célja azonban nem a várak elfoglalása lett volna (erre ez a sereg nem is lett volna elegendő), hanem az ellenség erejének lekötése, hogy fel lehessen építeni és őrséggel ellátni az 1521-ben lerombolt Szalánkemén várát.⁹⁹ Ennek a várnak, amely a Duna-Tisza összefolyása alatt, a Fruskagora keleti lábánál feküdt, 1521-ig a nándorfehérvári körzet egyik kisebb váraként nem volt különösebb jelentősége. Nándorfehérvár eleste azonban elsőrangú stratégiai szerepet juttatott számára, amelyet Szulejmán szultán azonnal észrevett, mert 1521-ben leromboltatta, katonái pedig 1526-ig gondoskodtak arról, hogy a magyarok ne építhessék ki második Nándorfehérvárként.¹⁰⁰

⁹⁵ Uo. 203–207.

⁹⁶ *Kubinyi*: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m.

⁹⁷ Ld. előbb, 95. j., és alább, 108. j.

⁹⁸ A diplomatákra: *Kosáry* i. m. 46–49.

⁹⁹ A királyi tanács határozata: „Item rex provideat de omnibus navibus a Vienna usque per totum Danubium per regnum suum et de pulveribus et artelariis et victualibus necessariis et etiam, quae non sint parati usque forte ad medium vel finem augusti satis erunt in tempore et tunc in mense septembris et octobris cum hac expeditione per Danubium descendant etiam ad tentandum occupare aliqua loca turcharum in littore Danubii, quo tempore turce talem rem non expectabunt, et dum illa hee gentes temptabunt, cum omni celeritate intendant ad fortificandum Solunchemen, qui locus sit aptissimus et fieri poterit sicut una alia Nandoralba prope eam, immo fortior, et eo tempore male poterunt turci impedire, nec habebunt tempus conducendi novas gentes et interea secrete preparentur ligna et alia necessaria, et turci non possint habere notitiam de tali preparatione.” Burgo jelentése Ferdinándhoz, 1523. július 3. Gr. Corr. 25. a. cs.

¹⁰⁰ Mohács emlékezete i. m. 161. – Szalánkemén újjafelépítése az 1525-os rákosi országgyűlés egyik kérése is volt. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. (Monumenta Vaticana his-

1526-ban Mohács felé menet a szultán egy időre útját azzal késleltette, hogy saját maga számára kezdte meg felépítését.¹⁰¹ Hogy ez az 1523-as magyar haditerv miért nem sikerült, arról más helyen írtam.¹⁰²

Ugyanakkor, amikor II. Lajos udvara a háborúspárti köznemesség és a pápaság által buzdítottva a törökellenes hadjárat megszervezésén fáradozott, nagybátyja, Zsigmond lengyel király, arra akarta rávenni, hogy békét kérjen a töröktől, hiszen külső támogatást nem várhat. Ezzel kapcsolatban nagyon tanulságos a Habsburg-diplomácia állásfoglalása. A császári követ, a hivatásos diplomata Andrea da Burgo először a Miksa császár korabeli módon járt el, azaz követelte, hogy Magyarország csak úgy kössön békét, hogy abba a német birodalmat, de különösen az osztrák örökös tartományokat belefoglalják.¹⁰³ Később azonban, 1523 május–júniusában, a Ferdinánd főhercegtől, V. Károly császár öccsétől kapott újabb utasítás vétele után nem mindennapi diplomáciai ügyességét már a fegyverszünetkérési terv elfogadtatására fordította. Sajnos, egyelőre nem ismerjük ezt az utasítást, amely Burgót első állásfoglalása megváltoztatására indította, és így nem tudjuk, hogy milyen békébe mentek volna bele a Habsburgok, és mi volt ennek a hátterében. A követ mindenesetre nem hitt abban, hogy megbízatását teljesíteni tudja. Hiszen – mint jelentéseiből kiviláglik – nagyon jól ismerte az itteni viszonyokat. Tudta, hogy a háborúspárti köznemességgel szemben a királyi tanács józanabb tagjai sem mernek a béke érdekében kiállni. Állandóan arról beszéltek, hogy nincs értelme a törökkel békét kötni, mert eddig is béke idején pusztították el az országot, ami igaz is volt, hiszen nem egy vár vitathatatlanul béke idején került török kézre. A magyar tanácsosok arra is felhívták Burgo figyelmét, hogy ezért béke idején ugyanannyi végvári katonát kell fizetni, a várakat pedig ugyanúgy karban tartani, mint háború esetén.¹⁰⁴ Így azután nem is nagyon csodálkozott, hogy július 3-án a királyi tanács, ahol pedig ő is előadta a béke melletti érveit, mégis a háború folytatása mellett döntött. A határozat indoklásának öt pontja közül ugyan egyetlenegy sem ismételte meg a korábban szóbeszéd formájában hangoztatott érveket, hanem azt hangsúlyozta, hogy a békekérés az ország gyengeségét igazolná a török előtt, és így nagyobb erővel támadna akkor, amikor gyakorlatilag nem tudnának ellenállni. Ezt a határozat második pontja fejezte ki a legvilágosabban: „Most a török amilyen hatalmas, olyan szerencsés, és noha nagy veszteségeket szenvedett a rhodoszi hadjáratban és onnan visszatérve, valamint pestisjárványtól, mégsem hiányzik az ereje. És mivel elegendően ismeri a keresztény fejedelmek egymás közti viszályait, ennek az országnak és a király többi tartományának belső nehézségeit, és tudja, hogy fenséged (a jelentés Ferdinándnak szól)

---

toriam regni Hungariae illustrantia II/1. k.) Bp., 1884, 194. – Tomori csapataival meg is jelent ott 1525 őszén. Uo. 269–270. Ebből azonban, úgy látszik, semmi sem lett.

¹⁰¹ Mohács emlékezete i. m. 161. A szultáni napló ezen bejegyzését, amely szerint a törökök a romos Szalánkemén újjáépítéséhez fogtak (újabb ostromáról nem tud), megerősítik Burgo pápai nuncius jelentései is. Tomori már június elején írta, hogy a török építeni akarja. Mon. Vaticana II/1. k. i. m. 390. – Ld. még az építésre: uo. 395, 420, 428. – Ilyenformán csak elírásnak vehetjük Tomori 1526. július 17-i levelének azt a megjegyzését, hogy Szalánkemént (a törökök) ostromolják. *Iványi Béla*: A körmendi levéltár missilis levelei I. rész. (Körmendi füzetek 5. sz.) Körmend, 1943, 39. o. 180. sz.

¹⁰² *Kubinyi*, 1978, (Szávasszentdemeter) i. m. 207–220.

¹⁰³ Burgo jelentése Ferdinándnak, 1523. április 5. Gr. Corr. 25 a. cs.

¹⁰⁴ Burgo jelentése Ferdinándnak, 1523. május 5, május 12, május 14, a május 30-i jelentés június 14 függeléke, Gr. Corr. 25 a. cs.

teljesen kimerült és részben zálogban levő tartományokban új fejedelem, nem fog hajlani a fegyverszünetre, sőt nagyobb merészségre fog kapni.”¹⁰⁵

Ennek az érvelésnek kétségkívül van logikája, bár ellentmondást is tartalmaz. Ha egy békekérés magával vonhatja a vérszemet kapott török támadását, akkor attól sokkal jobban kellett hadiállapot idején tartani. Úgy tűnik tehát, mintha közvetlen támadástól ekkor nem tartottak volna, ami pedig más adatok szerint nem áll fenn, sőt, nagyon is tartottak a támadástól.¹⁰⁶ Valószínűbb, hogy a királyi tanács indokolása inkább a fegyverszünetet javasoló külföldi hatalmaknak szólt, és nem a tényleges érveket tartalmazta. Ez pedig a már korábban Burgóval közölt indokolás lehetett. A július 3-i tanácsülés azonban azt világosan mutatja, hogy a magyar állam vezetői jól ismerték a nemzetközi helyzetet, az ugyanez időből fennmaradt kémjelentések pedig azt bizonyítják, hogy a magyar hírszerzés sem dolgozott rosszul Törökországban.¹⁰⁷ Viszont, ha ez így áll, akkor felmerül a kérdés, hogy miben reménykedett II. Lajos tanácsa. Az 1523 évi események azt mutatják, hogy a világpolitikai helyzet ellenére változatlanul nemzetközi akciókban, az osztrákok és lengyelek legalább minimális segítségével, valamint a pápa anyagi támogatásában bizakodtak. A magyar diplomácia össze is hozott egy magyar–lengyel–osztrák csúcstalálkozót, ahol II. Lajos és Ferdinánd személyesen jelent meg, a lengyel királyt kancellárja képviselte. Itt a magyarok egy közös hadjárat céljára 60 ezer embert ajánlottak meg 100 ágyúval. Ausztria 10 ezer embert és 30 ágyút ajánlott fel, a lengyel kancellár viszont változatlanul óvott a támadó hadjáratról.¹⁰⁸ A magyar ajánlat – amennyiben II. Lajos cseh és morva tartományai erőit is ideszámítjuk – körülbelül a maximum volt.¹⁰⁹ Az persze már más lapra tartozik, hogy a következő tavaszra tervezett támadó hadjáratból semmi sem lett. A magyar diplomácia tehát a minimális katonai segítséget sem tudta biztosítani, igaz, az államvezetés sem mozgósította a 60 ezer embert, viszont az 1523-as őszi tervek más bonyodalmat is okoztak. II. Lajos udvara közel egy éve várta már a pápa pénzbeli támogatását, abban bízva, hogy abból fedezi a végvárak halaszthatatlan kiadásait.¹¹⁰ A pápa legátusa meg is hozta a pénzt, amit azonban nem adott át. Azzal a teljesen logikus érveléssel zárkozott el 1524 februárjában a kifizetés elől, hogyha Magyarországnak 60 ezer katonája van, akkor nincs szükség pénzbeli segélyre.¹¹¹

¹⁰⁵ Uo. 1523. Július 3-i jelentés. Uo.

¹⁰⁶ *Kubinyi*, 1978, (Száva-szentdemeter) i. m. 207–213.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Acta Tomicianiana VI. k. 333–334. – Schydlowyeczky Kristóf lengyel követ naplója. MTA Kvt Kézirattár, MTA Tört. Bizottság másolatai, Géresi Kálmán másolata, 31, 45–51. o.

¹⁰⁹ Ld. alább, különben 1524 tavaszán a cseh hozzájárulást 13 000 katonának vették. Schneidpöck jelentése Ferdinándnak, 1524. április 18. Gr. Corr. 25 a.

¹¹⁰ Burgo jelentései Ferdinándhoz, 1523. április 2, április 8, május 5, stb. Gr. Corr. 25 a. cs.

¹¹¹ Egy Várdai Ferenc püspökhöz a királyi tanács pozsonyi tanácskozásáról az egyik résztvevő által küldött bizalmas levél (írója kérte a címzettet, hogy elolvasás után tépje szét, de a püspök csak az aláírást vágta ki) írja ezt. A sereget különben úgy képzelte el a levélíró szerint a királyi tanács: „dominus vaywoda Transsilvanus et alii domini, qui hic fuerunt, determinaverunt, ut per totum regnum litteras scribant tam dominis, quam nobilibus, ut quilibet eorum capitatum ad bellum parati existant, a decem colonis unum militem strenuum, insuper ad omnes dominos tam prelatos, quam barones secundum ipsorum conditionem gentes imponunt, sed ut ego intelligo erit honorosum.” Dl. 82631. 1524. január 28. – Azaz nemesi felkelés és bandériumok, a jobbágyok után pedig nehézlovásokat kell állítani. (Miles strenuus-lovag.)

Részletesen mondtuk el az 1523–24-es tárgyalásokat, hiszen ezek nélkül nehezen érhetők az 1524-es béke hírek. A király ez év március elejére hívta össze a tágabb királyi tanácsot, azaz valamennyi főpapot és főurat, hogy a védelem ügyéről tárgyaljanak.¹¹² Ezért volt előtte szükséges tudni, hogy mennyi pénzt kaphatnak a pápától. A tágabb tanács végül is a bandériumok mozgósítását határozta el, amit 12 ezer főre becsültek.¹¹³ Március végén a velencei köztársaság római követe értesítette a Szentszékét, hogy a hónap elején a velencei követek két ízben jelentették Budáról: a magyar király titkos tárgyalásokat folytat egy török követtel, mivel látja, hogy a keresztény hatalmasságok kevés segítséget adnak. Velence szerint meg kellene akadályozni, hogy a magyarok valami veszélyes (mármint Velencére és a többi keresztény államra káros) szerződést kössenek.¹¹⁴ Ez a hír terjedt. Nürnbergben már március 13-án attól tartottak, hogy Lajos a császár kizárásával köt békét, és a török Nápoly, Szicília és Olaszország többi része ellen fordul.¹¹⁵ Április 16-án végül Ferdinánd főherceg maga írt sógorának, II. Lajos királynak. Közölte, hogy előző nap pápai levelet kapott, amely szerint a király és a szultán közötti titkos tárgyalások befejezés előtt állnak. Ezeknek a feltételei a hírek szerint olyanok, „amelyek az ő (azaz a király) és királysága elkerülhetetlen pusztulását készítik elő”. Kéri, „hogy veszedelmes és királyi dicsőségéhez kevésbé illő feltételekkel ne kössék meg a szerződéseket, vagy pedig valamilyen módon a megadottakat, vagy elfogadottakat bontsák fel”. Nem szól viszont méltányos feltételek melletti béke ellen.¹¹⁶ Ferdinánd ugyanez nap szigorú hangú levélben dorgálta meg a Magyarországon akkreditált császári követet, Hans Schneidpöcköt, hogy a tárgyalásokról nem tett jelentést.¹¹⁷

Burgo utóda nem volt hivatásos diplomata. Miksa császár idejében Ausztria kancellári tisztét töltötte be, akit azonban a trónváltozáskor a rendek elkergettek, majd 1522-ben, a bécsújhelyi „vértörvényszéken”, amely után a rendi vezetőket Ferdinánd kivégeztette, a közvádoló szerepét látta el. Schneidpöck, ez a maga meggazdagodásával foglalkozó, szűk látókörű bürokrata nyomába sem ért elődjének. Magyarországi követi kinevezését „érdemei” megjutalmazásán kívül az indokolta, hogy apja, Zsigmond, Mátyás idejében magyar kincstári tisztviselő, majd II. Ulászló alatt győri főispán volt, és innen ment át Ausztriába, ahol ugyancsak a pénzügyigazgatásban helyezkedett el. A család rokonsággal rendelkezett a budai német patriciátusban is.¹¹⁸ Schneidpöck követ már április 29-én Salamancához, Ferdinánd főminiszteréhez írt jelentése utóiratában reflektált a főherceg levélére: „Csodálkozom, hogy a fenséges fejedelemhez ki hoz olyan híreket, amelyek pedig

¹¹² Ennek kellett volna a szűkebb királyi tanácsnak az előző j-ben id. pozsonyi határozatát elfogadni. Ld. rá: *Kubinyi: A magyar állam i. m.*

¹¹³ Schneidpöck jelentése Ferdinándnak, 1524. március 31. Gr. Corr. 25 a. cs.

¹¹⁴ *Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai, I. k. Bp. 1890, 269, o. 1179.* – A tárgyalásokra vonatkozó forrásanyagot kritikailag értékeli *Kosáry i. m. 148–152.*

¹¹⁵ Die Korrespondenz Ferdinands I., I. k. Familienkorrespondenz bis 1526, bearbeitet v. *Wilhelm Bauer.* (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 11.) Wien 1912. 111.

¹¹⁶ Uo. 110–111.

¹¹⁷ Uo. 111.

¹¹⁸ *András Kubinyi: Die Pemflinger in Wien und Buda. Ein Beitrag zu wirtschaftlichen und familiären Verbindungen der Bürgerschaft in den beiden Hauptstädten am Ausgang des Mittelalters, Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 34 (1978) 79–81.*

üres mesék, mintha a magyarok a törökkel szövetséget akarnának kötni. A római pápának jobban kellene magát informáltatnia.”¹¹⁹ Ferdinándnak május 1-én válaszolt. Eddig nem hallott magyar–török tárgyalásokról, ez ügyben érdeklődött a királynál, a királynénál (azaz Ferdinánd testvérénél), a pápai legátusnál és a nunciusról. Egyik sem tud az esetről, a legátus és a nuncius pedig nem tett ilyen értelmű jelentést a pápának. „Egyetlen szót sem hallottam, hogy a magyarok a törököktől békefeltételeket akarnak elfogadni.” Ezek „puszta mesék. Én mégis bizonyos kerülőutakon sem szüntem meg egyeseknél ez iránt érdeklődni, és úgy találtam, hogy sem a király, sem legbizalmasabb tanácsadói sem tudnak erről semmit . . .” Ebben a jelentésben is szidja a pápát, aki ilyeneket ír Ferdinándnak.¹²⁰

Május 4-i jelentésében azonban már többet vél tudni. „Ebben az ügyben nem szüntem meg nyomozni a rémhír forrása után, ami igen nehezen ment. Ezeket találtam. Ez az apostoli legátus itt, akinél a török ellen fordítandó pénz van, eddig semmilyen kérésre sem volt hajlandó ezt kiadni. Írtak Rómába, hogy kifejtsék a római pápának az ország veszedelmes helyzetét azzal, hogy hacsak azokat a pénzeket ki nem fizetik, meg fog történni, hogy a magyarok a törököktől békefeltételeket fognak elfogadni. Ezek a feltételek pedig a következők lennének: hogy a törököknek adót fizetnének, és szabad átvonulást engednének Magyarországon keresztül a törököknek. Ezek nagyon titokban történtek, hiszen ha ezek a mesék kiderülnének, mindenki tiltakozna. Így kezdődött titokban ez az ügy. Nem hiányzott azonban a másik praktika sem, valami hasonlót mondtak a Nürnbergbe (a német birodalmi gyűlésbe) küldött követeknek is, hogy ezek miatt több segélyt tudjanak kicsalni. Ezek a segélyek persze a keresztény vallás iránti szeretetből egy ilyen üres hír nem létezése nélkül is mindenki előtt kötelesek és jogosnak látszanak. Ebből Fenséged megértheti, hogy miből született ez a híresztelés. Én a királlyal, királynéval és néhány bizalmas tanácsosával elég jól megértem magam azokban az ügyekben, amelyeket itt intéznek, sem a király, sem a királyné, sem a titkos tanácsosok nem tudtak semmit az ügyről, végül egy személy biztosított a rémhír okáról úgy, ahogyan leírtam.”¹²¹

¹¹⁹ Schneidpöck jelentése Salamancának (Ferdinánd miniszterének), 1524. április 29. Gr. Corr. 25 b. cs.: „Miror, quis talia ad Serenissimum principem afferat, que nuge sunt, quod hungari cum turcis confederationem suscipere volunt. Romanus pontifex debebat melius informari, de quibus plura ad Serenissimum Principem scribo.”

¹²⁰ Schneidpöck jelentése Ferdinándnak, 1524. május 1. Gr. Corr. 25. a. cs.: Fenséged levele megérkezett „que me quodam modo excitantem in hiis perscrutandis, que Rex ipse cum Turca clam egisset, argunt. Profecto si ego talia neglexissem, et Serenitati Vestre non scripsissem, merito forem arguendus. Sed cum nil talium unquam hic audiverim, non possum (mihi incognita) scribere, quoniam de illis neque rex, neque regina, nec legatus seu nuncius apostolicus quicquam noverunt.” A legátus és nuncius azt állítják, hogy nem hallottak ilyesméről, és nem írtak erről a pápának. „Ego ne verbum quidem unquam audivi, quod Hungari cum Turcis conditiones pacis suscipere velint.” A legátus és a nuncius szerint ezek „mere nuge sint. Ego tamen per ambages quasdam non cessavi quamprimum aliquos exquirere, non inveni neque regem, neque eius secretissimos consiliarios aliqua de hiis novisse . . . Romanus Pontifex melius debebat informari, antequam talia et tam ardua ad Serenitatem Vestram persciberet.”

¹²¹ Schneidpöck jelentése Ferdinándnak, 1524. május 4. Gr. Corr. 25. a. cs.: „Qua de re non cessavi etiam causam illam rumoris (quod difficile valde fuit) perscrutari, inveni hoc modo. Legatus iste apostolicus hic, qui pecunias contra Turcas erogandas habet, istas ad nullas requisitiones hactenus impendere voluit. Fuit scriptum ad Urbem, quod romano pontifici pericula regni declararentur, et nisi pecunia illa erogaretur, futurum, ut cum turcis Hungari conditiones pacis susciperent, que conditiones hoc pacto essent, ut Turcis ipsis tributum penderent ac passum liberum per Hungariam Turcis sinerent.

Részletesen idéztük az 1524-es „Szulejmáni ajánlatra” vonatkozó és a magyar történetírásban eddig ismeretlen adatokat, amelyet Perjés Géza az én lektori véleményem alapján felhasználta, és egyéb adatokkal kombinálva az „ajánlat”-ról szóló hipotézise bizonyításául hozott fel.¹²² Sajnos – és ezért kellett a jelentések adatait ilyen bőven idézni – az ügy első olvasásra is ellentmondásokat tartalmaz. Egyrészt az ügyről nem tud senki, még a Habsburg-családból származó királyné sem, másrészt a magyar diplomácia – ki mondhatjuk nyíltan – zsarolásra használja fel Rómában és Nürnbergben. Végül az ügy háttéréről egy tanácsos bizalmasan tájékoztatja a császári követet. A zavaros históriából azonban egy nyilvánvaló, amit különben eddig is tudtunk, hogy Schneidpöck nem volt ügyes diplomata. Két eshetőség áll fenn ugyanis: vagy valóban tárgyaltak egy török követtel a magyarok, ahogy arról a velencei követek értesültek, ebben az esetben ezt sikerült a császári követ előtt titokban tartani akkor, amikor az udvarban nem egy a Habsburgokkal kapcsolatban álló vagy nekik lekötöztetett tanácsos tartózkodott; vagy a másik eshetőség az, hogy az egész nem igaz, a rémhírt diplomáciai okokból vetette fel a magyar kormány. Sajnos, a főherceg által jogosan felelősségre vont Schneidpöck magát mentendő az ügyet szépítve, nem feltétlenül az igazat megmondva jelenti haza.

Mi lehet azonban a valóság? Egyvalami a követtel bizalmasan közölt hírből nyilvánvalóan igaz, az ügy összefügg azzal, hogy a pápai legátus megtagadta a segélypénzek kifizetését, ahogy azt már fenn elmondtuk. A hír a bíboros tagadó válaszát követve terjedt el. A magyar kormány a török tárgyalások és főleg békefeltételek közlésével, akár voltak ilyen tárgyalások, akár nem, Rómától pénzt, a német birodalomtól katonát akart Schneidpöck szavaival kicsalni, vagy nem ilyen szépen mondva, kizsarolni. Volt-e azonban tényleges tárgyalás és békeajánlat, és ha igen, mennyiben lehetett azt komolyan venni. Először is feltűnő, hogy a hírt Rómába először Velence továbbította, és a pápai legátus, akinek a megszarolásáról volt elsődlegesen szó, állítólag nem tudott az ügyről. A velencei hír viszont független volt a magyarok római és nürnbergi hírverésétől. A velencei híradáson kívül azonban semmi adat nem maradt török követségről, igaz, az előbbi adatot úgy is lehet értelmezni, hogy a még fogságban Magyarországon tartott török követtel tárgyaltak.¹²³ Más török követség érkezését még Schneidpöck előtt sem lehetett volna eltitkolni. A kérdésre tehát nem lehet megnyugató választ adni, elvben a zsarolási-célből kitalált „feltétel” sem zárható ki. (Annál is inkább, mert jobban lehetett álhírekkel a távoli pápát, mint a Budán tartózkodó, és így a hír hitelét ellenőrizni képes legátusát megijeszteni.)

Haec clam valde facta sunt, quia nuge ille, si patefacte, ab omnibus reclamare fuissent. Ita res ipsa clanculum cepta, non defuit etiam practica illa, quin oratoribus hungaricis, qui Nurnberge fuerunt, aliquid simile dictum, ut propter haec meliora subsidia elicere potuissent, que quidem subsidia attento religionis Christiane amore etiam tali vano rumore non existente et debita et iusta ab omnibus videri possent, ex hoc Serenitas Vestra intelligit, unde natus sit rumor ille. Ego cum rege, regina et quibusdam archanis consiliariis bonam intelligentiam satis in rebus quae hic geruntur habeo, neque rex, neque regina aut alii archani quippiam de hac re noverunt, unus tamen sub fide causam rumoris hanc (ut scripsi) asseveravit.”

¹²² Perjés, 1979. 176–180. – Kosáry, i. m. 151. „A magyar állam belpolitikai helyzete” c. tanulmányom kézírata ismeretében használta fel az adatot.

¹²³ Így értelmezi az adatot Kosáry i. m. 149–150. – Azt azonban nem látom bizonyítva, hogy a magyar udvar kereste volna a törökkel a kapcsolatot. I. m. 147.

Vizsgáljuk meg azonban magának a „feltételnek” a szövegét. A második feltétel, az áthaladás engedélyezése Magyarországon keresztül kétségtelenül olyan feltétel, amellyel zsarolni lehetett akár a Habsburgokat, akár a pápát, akár Velencét. Mint láttuk, ettől mindig félték a Habsburgok. Más a helyzet az adófizetéssel. Ennek a jelentőségére már a Perjés könyvről írt lektori véleményemben is rámutattam, de szerinte „minden bizonnyal alaposan tévedek” amikor felteszem, hogy a békeajánlatban ez volt a fő kérdés.¹²⁴ Nagyon sajnálom, de kénytelen vagyok azt mondani, hogy ebben az esetben a tévedést nem én, hanem Schneidpöck követte el — én csak őt követtem —, hiszen ő tette ezt az első helyre. Ha pedig ennek az ügynek legfontosabb koronatanújának hitelét egy vonatkozásban kétségbe vonjuk, akkor baj van az egész jelentéssel, annál is inkább, mert mint láttuk, a „tárgyalásokra” vonatkozó források amúgy sem nyújtanak teljesen egyértelmű, biztos képet. Nos, szerintem épp az adófizetés és annak első helyen említése teszi hitelessé a jelentést, és ennek alapján a „feltételt”. Adófizetésre való felszólítást ugyanis nem láthattak ki a külföldi segély megszerzése érdekében, mert mindenki tudta, hogy Magyarország azt képtelen kifizetni. Béke, a török átengedése, sőt valamiféle hűbéri alávetettség mellett is fenn kellett tartania az országnak végvári hálózatát, mint ahogy az erdélyi fejedelemség is gondosan őrizte később a török felé eső végvárait, így Nagyváradot. De II. Lajos Magyarországa a végvárakat már eddig is külföldi segéllyel tartotta fenn. Erre egy olyan Magyarország, amely a töröknek átvonulási engedélyt ad, nem számíthatott, így még kevésbé tudott volna adót fizetni.

Nos, másik oldalról nézve a kérdést, abban egyetérthetünk Perjéssel — és nem hiszem, hogy bárki ezzel ellentétes nézetet hangoztat —, hogy a Magyarországtól beszédhető adó jóval kisebb lett volna, mint egy magyarországi háború költsége.¹²⁵ Itt nézetem szerint Perjés saját elmélete által félrevezetve nem tudta megtalálni a lényegét. Mint láttuk, abból indult ki, hogy a törökök nem akarták Magyarországot elfoglalni. Ezt a nézetét ugyan nem tudja igazolni¹²⁶, de ha ez igaz lenne, akkor az adófizetésnek — tekintve ennek csekély hozamát — tényleg nem volna jelentősége. Schneidpöck mégis fontosnak tartotta, és pedig joggal. Az adófizetés ugyanis hűbéri alávetettséget jelent, és első lépés a teljes meghódítás útján.¹²⁷ Azaz: amennyiben a császári követnek hihetünk, 1524 tavaszán a magyar kormány olyan értesülést szerzett, amelynek értelmében a török hűbéri alávetést és — nyilván ennek alapján — átvonulást követelt a keresztény országok irányába. Az sem kizárt, hogy a török még katonai szövetséget is követelt, azaz magyar segédcsapatok csatlakozását a török támadó seregekhez. Emellett szól Velence és Ferdinánd éles reagálása még a Schneidpöck-jelentés előtt, de a császári követ első jelentése is, amikor még tagadja a Ferdinándtól kapott hírt, miszerint a magyarok „szövetséget” akarnának a törökkel kötni. Mint láttuk, Radu de la Afumați vajdától is adófizetést és csapatainak a Magyarország ellen támadó törökökhöz csatlakozását követelte a szultán.

¹²⁴ Perjés, 1979, 178.

¹²⁵ Uo. 177–178.

¹²⁶ Ezzel a nézettel a Mohács-vita résztvevői nem értenek egyet, vö. pl. Kosáry i. m. 67. — Josef Matuz: Der Verzicht Süleymans des Prächtigen auf die Annexion Ungarns, Ungarn-Jahrbuch 6 (1974–1975) 38–46. — Sajnos, Perjés Matuzzal szemben gyakorolt bírálatát sincs módomban elfogadni. I. m., 1979, 131–134.

¹²⁷ Ezt nem gyengíti az sem, hogy később a Habsburg-királyok is fizettek a töröknek, vö. Matuz i. m. 43. A török a hűbéres államoktól először mindig adót kért.

A legvalószínűbbnek Kosáry feltevése látszik, miszerint a Magyarországon fogva tartott török követ, aki talán kapott hazuról valami információt, adta elő ezeket a feltételeket.¹²⁸ Persze hozhattak kereskedők, hazabocsátott foglyok is ilyen információt. Ezeket a feltételeket valószínűleg sem a törökök, sem a magyarok nem vették komolyan. A török jól ismerte a magyarországi állapotokat, tudta, hogy ezek a feltételek nem teljesíthetők, komoly ajánlatot pedig Lengyelországon keresztül adott volna, ezzel az országgal ugyanis kapcsolatban állott. A magyar király, mint szuverén keresztény uralkodó, nem mehetett ebbe bele, az adófizetéshez pedig pénze sem volt, így reálisan a fegyverszünet nem volt megköthető még akkor sem, ha nem vesszük figyelembe az ezzel szemben várható belső és külföldi ellenállást. Tulajdonképp egyet bizonyít az „ajánlat”: a török csak olyan békébe megy bele, amelyet Magyarország nem fogadhat el, tehát a szultán ezzel lényegében megingathatatlan háborús szándékát adja tudtul. Az viszont kétségtelen, hogy a magyar diplomácia ezt külföldi segély szerzésére akarta felhasználni, aminek érdekében más módszert is alkalmaztak: a török szultán nevében fenyegető levelet költöttek, amelyben a németek megtámadásáról is szó van.¹²⁹

Mindenesetre úgy tűnik az eddigi adatokból, hogy Szulejmán Magyarország elleni politikája pontosan beleillik azokba a sémákba, amelyekbe Inalcik nyomán Szakály Ferenc a török balkáni hadjáratait, ill. politikáját osztotta, amit Perjés megint nem fogad el.¹³⁰ Ennek érvényesülését a Balkán története világosan igazolja. Sőt mellette szól a Perjés által cáfolatul említett Havasalföld példája is.¹³¹ Mint láttuk, ezt a tartományt is be akarta kebelezni a szultán, de mivel nem sikerült, egyelőre lemondott róla. Később, Magyarország egy részének megszerzése után a főútvonaltól távol eső tartomány megszállására nem volt szükség. Török jog szerint mint hűbéres amúgy is a birodalomhoz tartozott.¹³²

Az 1524 és 1526 közti fegyverszüneti lehetőség kérdésével rövidebben végezhetünk. Perjés is idézi, hogy 1525-ben és 1526-ban volt szó fegyverszünetről, elsősorban a lengyelek kísérelték meg Magyarországot bevonni a saját, törökökkel kötendő szerződésükbe.

¹²⁸ Ld. fenn, 123. j.

¹²⁹ *Katona: Historica critica* i. m. XIX. k. Budae 1793, 417–420.

¹³⁰ *Perjés*, 1979, 127–131.

¹³¹ Uo. 128.

¹³² *Matuz*, i. m. 38–46. – Perjés különben nem veszi figyelembe azokat a tényezőket, amelyeket a szultánokat, olykor talán akarataik ellenére – II. Bajezid békés természetére gondolok – a háborúra, a hódításra kényszerítették. Világosszemű velencei diplomta vette észre 1468-ban, hogy II. Mehmed a „monarchia del Mondo”-ra törekszik, ezért tartós békében nem érdekelt. Ezt különböző legendák is elősegítették, amelyek a dinasztíának mintegy kötelességévé tették a világalom iránti harcot. *Ernst Werner: Die Geburt einer Grossmacht – Die Osmanen (1300–1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus, (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte Bd. 13.)* Berlin, 1978, harmadik javított és bővített kiadás, 299, 300. o. 190. j. Korszakunkhoz közelebb érve figyelembe kell vennünk a janicsárok háborús, hódító igényeit, amelyek II. Bajezid bukásához vezettek, és Szelim halálával olyan hatalmas és gazdag birodalmat hoztak létre, amilyen az oszmán állam még sohasem volt. Szulejmánnak egyrészt hatalma volt, másrészt ő sem hagyhatta figyelmen kívül a janicsárokat. *G. E. von Grunebaum: Der Islam. Die islamischen Reiche nach dem Fall von Konstantinopel. (Fischer Weltgeschichte Bd. 15.)* Frankfurt am Main, 1971. 70–78. – Szulejmán janicsárai is elégedetlenkedtek 1525-ben, hogy három év telt el hadjárat nélkül. *Kosáry* i. m. 159.

Végül is Ibrahim nagyvezír ezt megtagadta.¹³³ A török tehát háborút akart. De háborút akartak a magyar rendek is. Bár egyes, fegyverszünetet óhajtó magyarok a lengyel követet vették rá arra, hogy szóba hozza az országgyűlésen a béke ügyét, végül is II. Lajos maga adta meg 1525. július 16-án Szalkai érsek jelenlétében a nemleges választ a lengyel követnek. Indokolása: „mivel eléggé ismeretes, hogy ez az ország már máskor épp a fegyverszünet tartalma alatt szenvedett nem kevés kárt, mivel leginkább ilyen időszakban pusztult el földje, lettek várai elfoglalva, egyesek lerombolva, nevezetesen pedig az az igen nemes és alkalmas vár, Nándorfehérvár is béke idején lett elfoglalva.”¹³⁴ Lajos tehát szó szerint azonos érveléssel utasította el nagybátyja békejavaslatát, mint amellyel Burgo találkozott két évvel azelőtt.

Végeredményben a fegyverszünet vagy háború Mohács előtti lehetőségeit tekintve mindkét fél álláspontja a jelek szerint azonos volt, a török is, a magyar is háborút akart. Szulejmán háborúpártisága talán már trónralépésekor érvényesült. 1520-as fegyverszüneti ajánlata után olyan rövid idő múlva indította meg seregeit, hogy ajánlatát szinte ultimátum-jellegűnek tarthatjuk. A hosszú idő óta a magyar határt védő Nándorfehérvár elfoglalása, amit a magyar kormányzat nem tudott megakadályozni, világosan bizonyította az ország gyengeségét, és lényegében a magyar határvédelmi rendszer összeomlását jelentette. Hogy a török az 1521-es győzelem következtében inkább lebecsülte Magyarország erejét, azt mutatja Havasalföld kudarccal végződő megszállási kísérlete.¹³⁵ A Radu vajdával közölt feltételektől kezdve Ibrahim nagyvezírnek a lengyelekkel közölt válaszáig minden arra mutat, hogy a török leszámolásra készült Magyarországgal.

Míg a török háborús céljai az adott helyzetben megmagyarázhatók, feltűnő a magyar uralkodó osztály többségének háborúpártisága. Ennek objektív oka az ország leromlott állapota volt, amely mellett a határokat béke idején sem lehetett megvédeni a fegyverszünetet állandóan megszegő török támadásoktól, a háborús állapotban pedig mégis több külföldi segílyt és hazai adót lehetett kisajtolni. Mindez magával vonta a magyar vezető réteg, elsősorban a köznemesség nagy részének szubjektív háborúpártiságát is. Sajnos, ez a nemesség, ha meg is kísérelte több ízben, így 1518-ban a bácsi országgyűlésen, vagy 1521-ben, az Erzsébet-napi diétán a védelem megszervezését és anyagi alapjainak biztosítását, mindkét esetben – nem utolsósorban saját hibájából – többé-kevésbé kudarccal járt.¹³⁶ Szinte tragikomikus helyzet, hogy a Habsburg-ellenes köznemesség sürgeti a török háborút akkor, amikor a szultán Magyarországot mint Habsburg-szövetségest is támadja. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az uralkodó osztály nagyhatalmú felső rétege sem járult jobban az ország védelméhez hozzá. Állásfoglalására jellemző az ország egyik legnagyobb földesurának, a különben vitéz katona és végvári parancsnok Drágffy János példája, aki majd országbíróként hal hősi halált Mohácson. Amikor 1524 januárjában a király Zápolyai vajdával együttműködve külön anyagi és katonai terheket rótt a főpapokra és főurakra, így ír felháborodva egy a tanácskozáson jelen nem volt főpapnak: „Olyan terheket róttak az egyházi urakra és ránk világiakra is, hogy nem reméljük, hogy el tudjuk

¹³³ Uo. 152–156. – Röviden *Perjés*, 1979, 181–182.

¹³⁴ Karnowski lengyel követ jelentése 1525. július 23. *Acta Tomiciana* VII. k. 306–307.

¹³⁵ Ld. 94. j.

¹³⁶ *Bónis* i. m. 89–100. – *Szabó Dezső*, A magyar országgyűlések története II. Lajos korában, Bp. 1909, 29–58.

viselni.”¹³⁷ Mondanunk sem kell, hogy mind igyekezett is kibújni a teher alól. A Mohács előtti évtized magyar uraira is áll a Mária Terézia-kori anekdota: Vitam et sanguinem, sed avenam non . . .

Így nem tartjuk helytelennek a korábbi történetírás nézetét, amely a Mohácshoz vezető útért az akkori magyar uralkodó osztályt tette felelőssé, ha el is ismerjük, hogy a török háború a lehető legrosszabb bel- és külpolitikai helyzetben érte az országot, és hogy a király és az uralkodó osztály valamennyi rétege igyekezett a veszélyt őszintén elhárítani. Valóban érvényesült a feudális urak „önvédelmi reflexe”, ahogy azt Szakály találóan nevezte¹³⁸, de ez nem volt elég.

Összefoglalóan tehát a problémát a következőképp látom. A „fegyveres béke” állapotának tarthatatlansága 1520 tájára ért be. Már az 1519-es fegyverszünet megadta a lehetőséget, hogy amennyiben a magyar király ezt tudomásul veszi, török csapatok átvonulhatnak az országon. Feltűnő azonban, hogy utána a törökök a szokottnál gyakrabban sértették meg a fegyverszünetet. Az, hogy Szulejmán 1520–21 telén nem várt a korábbi időben szokásos ideig a fegyverszünetkérésre adandó magyar válaszra, szintén a török háborús célt igazolja. Nándorfehérvár eleste gyökeresen új helyzetet hozott, a magyar végvidék, a magyar határvédelem gyakorlatilag összeomlott, a török útja szinte teljesen szabad lett, és az is világossá vált, hogy Szulejmán el volt szánva arra, hogy rálépjen erre az útra. Mi volt a magyarok lépés lehetősége? Legkésőbb 1524-ben nyilvánvalóvá vált, hogy a török legfeljebb hűbéri alávetettség vállalása esetén engedélyez fegyverszünetet. Ez tulajdonképpen indokolttá teszi a minden fegyverszüneti lehetőséggel szemben álló köznemesi álláspontot, hiszen jobbat nemigen kaphattak. A magyar politika lényegében az egyedül célravezetőnek látszó eredményre törekedett: a török elleni támadásra. A fő cél Nándorfehérvár visszafoglalása, és ezáltal a végvári rendszer helyreállítása volt. A magyar diplomácia erre kívánt segítséget szerezni.^{138a} Sajnos, erre nem tudott szövetségeseket szerezni, és az ország belső erejének tömörítése sem sikerült, noha a kormányzat időnként rövid lélegzetű eredményeket el is ért.^{138b} Persze egy ilyen támadó hadjárat esetleges sikere is csak ideig-óráig tarthatta volna fel az újabb török támadást.

Kilátástalan volt-e a magyarok számára az 1526-os hadjárat?

A mohácsi csatával is sokat foglalkozott már történetírásunk, de Perjés Géza itt is új képet tudott erről a katasztrófáról nyújtani. Egy tanulmányában¹³⁹, valamint azt megismételve könyvében elismerő szavakat mond Tomori haditervéről¹⁴⁰, olyan mértékben,

¹³⁷ „tantum onus ad dominos ecclesiasticos et ad nos seculares ordinate sunt, ut nos sufferre non speramus” Dl. 82630. – Hogy ez mit jelentett, ld. fenn, 111. j. – Drágffy haláláról szépen ír *Nemeskürty*, 1975, 198–199.

¹³⁸ Szakály, 1975, 44–47.

^{138a} Nem értem, hogy miért nem fogadja el, miért tartja érthetetlennek Perjés, ha azt írrom, hogy Magyarország támadó hadjáratot akart kiprovokálni. *Perjés*, 1979, 179. A fentiekben részletesen idézett követjelentések, királyi tanácsi határozatokról készített beszámolók világosan mutatják, hogy a magyar állam vezetése támadó hadjárat megszervezésén munkálkodott.

^{138b} *Kubinyi*: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m.

¹³⁹ *Perjés*, 1976, 460–461, 464. – *Uő.*, 1977, 282–284.

¹⁴⁰ *Uő.*, 1979, 373–412.

hogyan az olvasó – a szerző más helyen tett megjegyzéseitől eltérően¹⁴¹ – azt a benyomást kapja, hogy volt egy kitűnő haditerv, ezt a haditervet fel is használták, és csak rövid idővesztésen múlt a siker elmaradása.¹⁴² De vajon tényleg olyan volt-e Tomori haditerve, ahogy azt Perjés írja? Sőt, egyáltalán igazolható-e egy ilyen haditerv léte, és nem csupán improvizáció történt? Ezek nem jelentéktelen kérdések. A mohácsi csata vállalása és az itteni magyar katonai vezetés eredményessége vagy eredménytelensége ugyanis hozzásegít az előbb tárgyalt kérdéscsoport értékeléséhez is. Amennyiben a hadjárat kezdetén, hogy hasonlatot alkalmazzunk, a mérkőzés háromesélyes volt, akkor ez tulajdonképpen igazolja a Mohács előtti magyar állami vezetés háborúpártiságát. A különös csak az, hogy az a Perjés Géza, aki egész művében az ún. szulejmáni ajánlat el nem fogadását kéri számon a magyar kormánytól, itt megcsillantja a győzelem lehetőségének esélyét.

Nem kívánunk – nem is a feladatunk – a mohácsi hadjáratot hadtörténetileg értékelni, hiszen ez hadtörténetesek feladata. Inkább – részben új történeti adatokkal – a magyar hadsereg létszáma, mozgósítása és az ún. haditerv kérdéseire szólunk hozzá. Gondolom, hogy ez hozzájárulhat a reális erőviszonyok és a magyar katonai vezetés felelősségének értékeléséhez.

Az első kérdéscsoport a mozgósítható magyar hadsereg létszámának és katonai értékének problémája, valamint a mohácsi sikon ténylegesen összegyűlt magyar sereg létszáma. Perjés igen nagy erővel számol. Szerinte – igaz, optimális esetben – Magyarország háború esetén 142–177 000 főt állíthatott ki.¹⁴³ Ez annál jelentősebb szám, ha figyelembe vesszük, hogy ugyanez a szerző a Mohács alá érkezett török hadsereg harcosainak számát 150 ezer főre becsülte,¹⁴⁴ Gyalókay pedig csak 75 ezerre.¹⁴⁵ Amennyiben tehát Magyarország valóban ki tudott volna egy ilyen létszámú hadsereget állítani, akkor a siker reményében szállhatott szembe a törökkel, a hibát pedig azok követték el, ill. a katasztrófaért azok felelősek, akik nem tettek eleget a mozgósításnak. Nos, azt láttuk, hogy 1523 őszén a magyar kormány minden bizonnyal a maximális számot megadva, ha nem túlozva, mozgósítható erejét 60 ezer főben adta meg. (A túlzás azért valószínű, mivel épp a nagy magyar katonai létszám emlegetésével akarták a szövetségeseiket egy törökellenes támadó háborúra rávenni.)¹⁴⁶ Igaz, Perjés létszámában bennefoglaltatik a katonailag nem különösen értékes 60–70 ezer főre becsült népfelkelés. Nélküle 72–117 ezer embert kapunk. A 60 ezer emberbe azonban be kell számítanunk II. Lajos cseh koronája alá tartozó tartományok seregét is. 1523 tavaszán a cseh és morva tartománygyűlés veszély esetére megszavazta a nemesség fejenkénti felkelését, ezenfelül zsoldosok fogadására is pénzt ajánlott meg, amely mindkét tartományból külön-külön – de Szilézia nélkül – több ezer

¹⁴¹ azaz „a magyarok esélye a győzelemre rendkívül kicsi volt”. Uo. 312. – Hogy Perjés könyve más helyén a mohácsi hadjáratot a magyarok számára biztos vereséggel záródónak vélte, azt ld. fenn, a 11. j.-nél id. szöveg-nél. A mondat ott nem idézett befejezése „Mohács esetében is fennáll”, mutatja, hogy a „biztos vereséggel végződő és a nemzet létét veszélyeztető háborúnak” (uo. 180–181.) mit ért a szerző.

¹⁴² Ld. a 139–140. j.-ben id. helyeket.

¹⁴³ Perjés, 1979, 94–97.

¹⁴⁴ Uo. 44–61.

¹⁴⁵ Gyalókay, 1926, 197.

¹⁴⁶ Ld. 108. j.

zsoldos félévi felfogadását tette lehetővé.¹⁴⁷ Mint ismeretes, egy részük ott volt Mohácsnál, a többi valahol Győr táján tartózkodott a csata idején. Itt jegyezzük meg: Rázsó Gyula hadtörténész vetette fel, hogy „ha a cseh gyalogság csapatai beérkeznek, és a magyar nehézlövesség is erősödik néhány ezer fővel, nézetünk szerint reális esély lett volna a győzelemre”.¹⁴⁸

Ténylegesen mennyi lehetett a mozgósítható hadak száma? Perjés 12–17 ezer főre becsüli az állandóan fegyverben álló hadakat. Ebből csak a bandériumok, pontosabban a királyi és a főméltóságok által hivatalból tartott csapatok 2600 fője felel meg a forrásoknak.¹⁴⁹ Persze az sem biztos, hogy ez 1526-ban is így volt. A végvári katonaságról az 1510-es évekből eléggé pontos kimutatások állanak rendelkezésünkre, ezeknek összege 1511-ben 4037 lovas, 1100 gyalogos és 1100 naszádos, összesen 6237 fő. Körülbelül két évvel később 5547 lovasra, 1170 gyalogosra, 1100 naszádosra maradt adatunk, összesen 7817 főre. Csakhogy ebben az összegben bennefoglaltatnak a Perjésnél külön kiemelt naszádosok és a rác huszárok is, akiknek a létszáma különben 1300–1400, nem pedig 2–5000 fő volt. Tekintve, hogy a temesi ispán és a szlavón bán is kapott lovasok tartására zsoldot, akiknek hivatali bandérium állt rendelkezésükre, az is kérdéses, hogy számukat nem kell-e a tisztí bandériumokéból levonni.¹⁵⁰ A Perjés által említett határvidéki városok várakban szolgáló zsoldosai, amennyiben olyanokra gondol, mint Nándorfehérvár és Jajca, feltehetően szintén szerepelnek a zsoldjegyzékekben, vagy ha nem, létszámuk elenyésző. A fő baj az, hogy adataink mind 1521 előttre vonatkoznak és a fenti létszám egy része minimális zsoldért és adómentességért szolgáló katonaparaszt lehetett, akik nem biztos, hogy 1521 után is rendelkezésére álltak a királynak.¹⁵¹ Nem valószínű tehát, hogy a magyar királyság fennmaradt végváraiban 1526-ban 8500–10 000 főnél többet tudott volna állandóan fegyverben tartani.

Hasonló a nehézség a mozgósított hadak esetében. Itt, mint azt fenn láttuk, a Perjés által külön felvett egyházi és világi bandériumok, illetve a megyék zsoldosai azonosak a telekkatonasággal¹⁵². Az előbbieket együtt 19–20 ezerre, az utóbbiakat 10–18 ezerre becsülte. A telekkatonaságot, mint külön nem létező erőt elhagyva, a banderiális sereg létszáma megállapításához a Perjés által a telekkatonaság mozgósítható állománya megállapításához alkalmazott módszer (az ország összes jobbágyportáinak számából) elvileg jó. Leszámítandó azonban az ország összporszámából az egyháziak birtokában levőké, valamint hozzáteendő az 1498-as törvény értelmében a prelátságok által kiállítandó 6750, fel-

¹⁴⁷ *Kubinyi*, 1978, (Szévaszentdemeter) 204. – 1524-ben 13 000 főre becsülték a cseh katonai segítség létszámát, ld. fenn, 109. j.

¹⁴⁸ HK 23 (1976) 163–164. (Könyvismertetésben.)

¹⁴⁹ *Perjés*, 1979, 95–96. – Megjegyzem, hogy Perjés a 96. oldalon összevonva adja meg az előző oldal első két tételét, ami a valóságban 2600 fő, nála 2660. Saját összeadása a lap alján azonban csak akkor jön ki, ha a helyes 2600 fővel számolunk. Lektorai véleményemben már felhívtam erre a hibára a figyelmet.

¹⁵⁰ *Kubinyi*, 1978, (Szévaszentdemeter) 195–198.

¹⁵¹ A katonaparasztokra ld. 42. j. és 60. j. – A végvári katonák különben zömükben hiányoztak Mohácsnál, egy részük a Duna menti várak elesténél vészett ott, a horvát–bosnyák várak őrsége pedig természetesen a helyén maradt. Helyettük talán a délvidéki megyék vojnikjaival számolhatunk.

¹⁵² Ld. fenn, 58. j.

kerekítve 7000 lovas.¹⁵³ Ezzel maximálisan 18 ezer fő jönne ki. Sajnos, a kiváltságos népek és a városok haderejét nem tudjuk meghatározni, nem tudjuk, Perjés milyen alapon állapítja meg számukat: De mégha elfogadnánk is az ő becslését, akkor sem lenne a mozgósítható hadak létszáma 60–80 ezer, hanem csupán 43–49 ezer, ez is csupán akkor, ha a nemesi felkelés teljes mértékben felvonult. (Itt elfogadhatónak látszik Perjés számítása a 20–25 ezer főről.)¹⁵⁴ A zsoldosokon, akiknek száma a pénz mennyiségétől függött, valamint a népfelkelésen kívül ilyenformán Magyarország 51 500–59 000 embert tudott kiállítani. Miután valószínűbb az alacsonyabb létszám, és hozzászámítva a cseh korona zsoldosait, lényegében az 1523-ban Magyarország által megajánlott 60 ezer ember jön ki!

Kérdés, hogy beszélhetünk-e egyáltalán népfelkelésről. Perjés ennek létszámát 60–70 ezer főben adta meg. Az tény, hogy veszély idején, így Mohács előtt is, ezt ténylegesen fegyverbe hívták.¹⁵⁵ Ezek fegyverzete, katonai értéke nyilván nem ért sokat, de kérdés, hogy volt-e idő a népfelkelést valóban mozgósítani, illetőleg, hogy ez megtörtént-e. Valószínűleg csak elenyésző, számszerűen értékelhetetlen létszámban vettek részt a harcokban. Ezt különben kontrollálhatjuk is. Batthyány horvát bánnak a népfelkeléssel együtt kellett csatlakoznia II. Lajos seregéhez. Meg is érkezett 3000 lovassal és valamivel kevesebb gyalogossal. Ez a 4000–5000 ember kevesebb, mint a báni, vránai perjeli és zágrábi püspöki bandériumok, valamint a szlavón urak és megyék bandériumai és a nemesi felkelés létszáma. A horvátországi csapatokat pedig nem is számítottuk ide, hiszen azok valószínűleg Frangepán Kristóf vezetésével szálltak hadba.¹⁵⁶

Függetlenül attól, hogy a hatvanezerre becsülhető magyar sereget milyen mértékben lehetett mozgósítani, ennek katonai színvonala is nagyon egyenetlen volt. A legjobbak voltak az állandóan fegyverben tartott hadak, valamint a bandériumok. A nemesi felkelés harcértéke már jóval alacsonyabb volt. Nehézségek voltak a mozgósítással is, és ezért ezt egy kicsit részletesebben kell megvizsgálnunk, annál is inkább, mivel Perjés kiemeli, hogy a magyar hadtörténetírás nem tisztázta még a Jagelló-kori hadsereg mozgósításának módszerét.¹⁵⁷ Nos, kétségtelen, hogy ez külön tanulmány tárgya lehetne, annál is inkább, mert levéltárainkban szépszámu elszórt anyag maradt fenn róla, amelyből eléggé világosan

¹⁵³ *Perjés*, 1979, 95–98. Vö. 1498: 20. t.c. (Corpus Juris 606.) 1524-ben az összes bandériumok létszámát 12 000 főre becsülték. Ld. fenn, 113. j. Magasabb telekkatonasági kulcs esetében (minden tizedik, ahogy 1524-ben is először akarták, jobbágy után, ld. fenn 111. j., vagy pláne minden ötödik jobbágy után, mint 1521-ben és 1526-ban) ennél többnek kellett kijönni. A valószínű azonban az, hogy most sem jött össze a hadilétszám. Erre jellemző a veszprémi székeskáptalan 1509 évi panasz, amelyre Perényi nádor és királyi helytartó intézkedik. A káptalannak ugyanis birtokai után Veszprém, Somogy, Zala és Győr megyékhez kellett volna a „pecunia exercitulis”-t kiszolgáltatni, hogy ebből csapatokat tartsanak az ország védelmére. „Tamen quia huiusmodi gentes in medio vestri (a nádor a négy megyének ír) semper prompte et parate non apparuissent”, a nádor hozzájárul, hogy a káptalan maga fogadja fel minden harminchat porta után a katonákat, és ezeket küldje a megyék csapataiba. Dl. 201575.

¹⁵⁴ *Perjés*, 1979, 96–98.

¹⁵⁵ Uo. 96. – Ismeretes, hogy II. Lajos a horvát bántól 1526. július 13-án a jobbágyok ötöd-részének, 31-én felének, augusztus 5-én valamennyinek hadbaszállását kérte. *Mályusz Elemér*: II. Lajos király levelei a herceg Batthyány-család körmendi levéltárában (1526), LK 4 (1926) 80–93.

¹⁵⁶ Mohács emlékezete 24. o. – Ld. még alább, 188. j.

¹⁵⁷ *Perjés*, 1979, 101–102. A mozgósítás elrendelése azonban nem az országgyűléstől, hanem a királytól függött.

összeáll a rendszer. Ez most persze nem lehet a feladatunk, azért csak néhány, főleg királyi parancsra és azok végrehajtására szorítkozunk. Az eddigi irodalom főleg Burgio pápai nuncius jelentései alapján, valamint a Batthyány bánhoz intézett Mályusz által kiadott parancsok alapján dolgozta fel a kérdést¹⁵⁸, úgyhogy ezekre nem nagyon utalok.

Látszólag az ország felkészült a veszélyre. 1526. április 4-én pl. Endrédi Somogyi Ferenc, Somogy megye alispánja megjelent a székesfehérvári káptalan előtt és „elméjében megforgatván, hogy félelmetes a háborúk eredménye, és miután arra kényszerül a jelen időben, hogy a királyi felség mellett az ezt az országot nagy hadi készultséggel megtámadni szándékozó török császár ellen vonuljon”, végrendelegzik, „hogy ha valami balszencse érne a háborúban”, nehogy idegen kézre kerüljenek birtokai.¹⁵⁹ Somogyban tehát már április elején tudták, hogy a szultán támad, és az alispán kész volt eleget tenni kötelességének. Általános mozgósításra azonban még nem került sor. Somogyi nyilván a március 29-i országgyűlési meghívó hatására végrendelegzett.¹⁶⁰ A mozgósítási parancs június 1-én kelt. A csapatokat július 2-ára rendelték Tolnára. A városoknak gyalogosokat és ágyúkat kellett küldenie, így Sopronnak száz főt két ágyúval, Bártfának 75-öt és egy ágyút.¹⁶¹ Ez a parancs időben is összefügg azzal a ténnyel, hogy a király Proznoczký Miklós nevű kamarását egy nappal előbb, május 31-én küldte el Csehországba az ottani urakhoz, hogy csapatokat küldjenek.¹⁶² Feltűnő viszont, hogy Thurzó Elek kincstartó számadáskönyvében nincs egyetlen adat sem, amely a június 1-i mozgósítási parancs kézbesítésére vonatkozik! Sőt, úgy tűnik, hogy az udvarban – kétségtelen hadikészülődés mellett – inkább valami bizonytalanság volt kimutatható. Június 3-án ugyanis Szerecsen János kamarást küldte Péterváradra Tomorihoz a király, hogy a török császár útjáról érdeklődjön.¹⁶³ Persze az is elképzelhető, hogy a királyi tanács üléséről csapataik mozgósítása céljából hazavonuló főpapok és főurak kézbesítették a megyékbe és a városokba is a mozgósítási parancsokat. Erre lehetne ugyanis következtetni Burgio pápai nuncius június 13-i jelentéséből.¹⁶⁴ Viszont pl. Bars, Trencsén, Túróc, Liptó és Árva megyéknek, a szekszárdi és bátai apátoknak csak június 12-én kézbesítik a mozgósítási parancsot.¹⁶⁵ Június 15-én újabb adatok vannak mozgósítási parancsok szétküldéséről. Déldunántúli egyházi és világi bandériumtartó urakat, valamint a Kassa körüli öt szabad királyi várost hívják július

¹⁵⁸ Ld. 155. j.

¹⁵⁹ Dl. 82715.

¹⁶⁰ *Mályusz*, 1926, 80–81.

¹⁶¹ *Házi* i. m. 1/7. k. Sopron, 1929, 186–188. – Hogy az élelmezés milyen problémát okozott, azt mutatja, hogy az oklevélhez a király árlimitációt mellékel, amelyben az élelmiszerek árát, amelyért a katonák azt megvásárolhatják, szabályozta. (Élőállat, szalonna, vaj, kenyér, liszt, bor, ecet, sör, zab, árpa, rozs.) A jegyzék kimondja, hogy az árak csak az aratásig érvényesek, utána a termékenység szerint a kapitányok joga lesz a szabályozás. Egyetlen kivétel a zab, ez aratás után fele annyiba kerül. Bártfa v. lt. Oklevelek 5523. sz. – A megyékhez: Dl. 82721.

¹⁶² Thurzó Elek királyi kincstartó számadáskönyve érdekes forrása 1526 nyara királyi levelezésének. A kézbesítésekre folyósított összegek megokolására ugyanis a kézbesített királyi levél vagy parancs rövid tartalmát is közli. Kiadta *Johann Christian von Engel*: Monumenta Ungrica, Bécs, 1809, 187–236. Tekintve a kiadás hibáit, az eredetét (Dl. 24405.) és annak lapszámát idézzük. Proznoczký küldetésére: uo. 12. o.

¹⁶³ Dl. 24405. 18. o.

¹⁶⁴ Magyarországi pápai követek jelentései i. m. 394.

¹⁶⁵ Dl. 24405. 43. o.

2-ára Tolnára.¹⁶⁶ Csakhogy ez egy újabb, az előző paranccsal majdnem szó szerint egyező, június 15-én kelt királyi parancs kézbesítésével történt!¹⁶⁷ Akárhogy is van, ebből egy világos, a mozgósítás adminisztratív lebonyolítása, a parancsok kézbesítése nem ment a legnagyobb rendben! Június 15-én a július 2-i tolnai határidő már illuzórikussá vált, pedig még 17-én is kézbesítenek Bars megyének (újból) és a pannonhalmi apátnak.¹⁶⁸

Közben a veszély növekedése miatt már 16-án több déldunántúli bandérium: a nádoré, Móré Lászlóé, a pécsi püspöké, a pécsváradi és szekszárdi apátságoké arra kapott parancsot, hogy Tomorihoz csatlakozzon az Alsó részek és a rév védelmére.¹⁶⁹ Ezek tehát már nem a tolnai gyülekezőhelyre voltak kötelesek menni. A megyék is megkezdték a készülődést. Bács megye – főispánja Tomori volt – június 17-i gyűlésén elhatározta, hogy a nemesi felkelést 21-ére Futakra és azt környező mezővárosokba összehívja azzal, hogy a parasztok maradjanak otthon az aratás miatt, de nekik is meghagyták, hogy álljanak fejenkénti felkelésre készen. Egyben kérték Bodrog megye nemességét, hogy csatlakozzon.¹⁷⁰ Június 18-án maga Tomori fordul Bodrog megyéhez. Értesíti őket, hogy a szultán Nisnél van (június 9-én volt ott),¹⁷¹ a janicsárok megérkeztek Nádorfehérvárra, közli Piri és Ibrahim pasák csapattesteinek tartózkodási helyeit, végül felszólítja őket, hogy miként Bács megye, ők is siessenek a révek védelmére. Élelmiszert hozzanak szekerekkel és taligákkal magukkal.¹⁷² Ugyane napon tartotta gyűlését Veszprém megye, ennek határozata értelmében Choron András alispán megbírságot a pannonhalmi apátság jobbágyságait, mert a megyei katonák fizetésére nem adóztak. Mivel azonban az apát a bandériumtartó prelátusok közé tartozott, az alispán utóbb elégtételt adott.¹⁷³

A király 22-én (Budai) László királyi titkár által újra megsürgette a nádort, Móré Lászlót, a pécsváradi apátot és másokat, hogy csapataikkal vonuljanak az Alsó részekre.¹⁷⁴ Ugyanezen a napon újabb mozgósítási parancsok mentek a július 2-i tolnai gyülekezésre. Most Békés, Bihar és Nyitra megyék, a váradi és nyitrai püspékek és káptalanok, valamint Csáki István kapta meg a parancsot, ez újabb bizonyítékát nyújtja a mozgósítás központi adminisztrációjának hibáiról.¹⁷⁵

Ha a mozgósítás megszervezése eddig elég zavarosan és vontatva történt, a következő napon, június 23-án a kancellária és kincstár mintegy megtáltosodott. A kincstár nem kevesebb, mint 78 címzetthez küldött parancs kézbesítéséért fizetett. 41 megye, 26 bandériumtartó főúr, négy püspök, hat káptalan és a pannonhalmi apát címére küldtek

¹⁶⁶ Uo. 52–53. o.

¹⁶⁷ Bártfa v. lt. Okl. 5526. sz.

¹⁶⁸ Dl. 24405. 59. o.

¹⁶⁹ Uo. 54. o. – A nádor lemenetelére és visszatértére *Szakály*, 1975, 26.

¹⁷⁰ Dl. 82726.

¹⁷¹ Mohács emlékezete i. m. 159.

¹⁷² Dl. 82727.: „itaque presentibus perlectis veniant per terram velocissime et habeant secum victualia, quando huc veniunt, per bigas et quadrigas. Si qui in medium vestri dicunt, quod ista scripta nostra non essent vera, non tamen sentiunt illi, sed credatis firmissime, et citissime veniatis.” Tehát még június közepén sem hitt mindenki a török támadásnak!

¹⁷³ A pannonhalmi Szent Benedek-rend története, szerkeszti Erdélyi László, III. k. Bp., 1905, 764–765.

¹⁷⁴ Dl. 24405. 72. o. – Ld. még fenn, 169. j.

¹⁷⁵ Dl. 24405. 73. o.

királyi utasítást. Ez Erdély kivételével gyakorlatilag az egész ország, mert a horvát–szlávón bán megkapta a parancsot. (A hiányzó megyék közé tartozik Pilis és Pest. A többinek az ispánja éppúgy, mint a püspökök többsége, valószínűleg az udvarban tartózkodott, és így maga vette át, vagy kézbesítette a parancsot.) Ez most már az általános mozgósítás volt, a megyéispánok megkapták a parancsot a véres kard körülhordozására, amivel már a jobbágyokat is – legalább elvben – fegyverbe hívták.¹⁷⁶ Úgy látszik, hogy ezzel a jobbágyok ötödrésznének mozgósítása járt együtt. Két nappal később ugyanis, június 25-én II. Lajos Várdai Imre királynéi pohárnokmester kérésére hozzájárult, hogy Várdai és testvérei, Mihály és János a jobbágyaik ötödrésznének száma alapján állítandó lovasaikat a király mellett, és nem Bodrog megye seregében indítsák hadba.¹⁷⁷ Igaz, hogy ez alapján jogos is volt, hiszen a Várdaiak a decempersonatus kiváltságát élvezvén valóban nem voltak kötelesek megyei keretben katonáskodni,¹⁷⁸ csak hogy ez a török által közvetlenül fenyegetett Bodrog megye erejét gyengítette. Még súlyosabban nyomott a latban, hogy ekkor épp Várdai Mihály volt a megye egyik főispánja, a főispán távolmaradása pedig, mint mindjárt látni fogjuk, negatív hatást gyakorolt.

Mindez azonban egyelőre nem sokat segített. Június 25-én és július elején Tomori arról panaszkodik, hogy csak az esztergomi érsek és a pécsi püspök csapatai vannak mellette, és élelmiszerhiányban szenved serege.¹⁷⁹ Július 5-i péterváradai keltezésű levele szerint nincs mellette más, mint az esztergomi érsek 200, a pécsi püspök 87 és a szekszárdi apát száz embere, valamint Ráskai és Török Bálint. Panaszkodik azért is, hogy a parancsnoksága alá tartozó Bodrog megyéből (de máshonnan is) egyeseket jobbágyaik ötödrésznével magához, másokat máshová parancsolt a király. A naszádosok éheznek, nem tudnak elmenni, mint máskor, aratni vagy szőlőt kapálni.¹⁸⁰ Ugyanaznap az érsek utasította Várdai Mihályt és Zoltai Jánost bodrogi ispánokat, hogy a megye nemesi felkelését és a jobbágyok ötödrésznét a péterváradai rév védelmére küldjék, hogy ott megvédjék Bács Bodrog megyéket. A szultán július 2-án Nándorfehérvárhoz érkezett.¹⁸¹ Ez a levél kelhetett előbb, nem az ugyanaznap a királyhoz küldött, előbb idézett jelentése, ugyanis a következő nap, július 6-án írt újra Várdainak. Most kapta meg Várdaitól a király levelét (azaz, a június 25-ét), ezért a királyhoz fordult (nyilván tiltakozva) „mert ilyen ügyek ebben az országban a legnagyobb skandalumot okozzák”. Kéri Tomori Várdait, hogy mozgósítsa mégis a nemesi felkelést és a jobbágyok ötödrésznét, és legalább egyedül jöjjön velük a péterváradai révhez. (Hiszen saját csapatait a királyhoz küldi.) A szultán csak a bajram ünnep befejezését várja, ami 9-én lesz, és nyomban megindul. (A valóságban 11-én kelt át Belgrádból Zimonyba.¹⁸² Az ispán és a megye csapatai tehát 10-én legyenek itt. Aki nem

¹⁷⁶ Uo. 74–78. o.

¹⁷⁷ Dl. 82728.

¹⁷⁸ A kiváltságot Várdai János kapta 1517-ben. *Horvát István: Fölvilágosítások II. Lajos Magyar Király 1518-dik évi Bátsi Törvényének 2-dik tikkelyéről*, Tudományos Gyűjtemény, 1834. évi I. k. 4–5. (Eredetije: Dl. 89098.) Ld. még Dl. 89099–89100. – A „decem persona”-kra ld. 1500: 21. tc. (Corpus Juris 654.) 1518 (bácsi): 2. tc. (*Kovachich: Sylloge I. k. 243.*) *Kubinyi András: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. Mályusz Emlékkönyv, sajtó alatt.*

¹⁷⁹ Mohács emlékezete i. m. 89–92.

¹⁸⁰ Uo. 92–94.

¹⁸¹ Dl. 82729.

¹⁸² Mohács emlékezete i. m. 161.

lesz ott, azt saját háza kapuján akasztatja fel.¹⁸³ 8-án Tomori utasítja Bodrog megye közsönységét, hogy még az éjjel valamennyi nemes és jobbágy egyenként a péterváradi révnél legyen. Aki két napon belül nincs itt, akár paraszt, akár nemes, az mint a „haza megvetője” lesz megbüntetve. Körülhordoztatja a véres kardot és a véres nyilat, amelyeket minden helységbe vigyenek el.¹⁸⁴ Még egy július 17-én – már Bács várában kelt – levelét idézzük az érseknek. A pécsi püspöknek írja, hogy Eszéknel még fel lehetne tartóztatni a törököt, de őt elvágta a révtől. Köszöni a küldött sereget, ebből 200-at Újakra helyezett. Szalánkemént és Péterváradot ostromolják (a valóságban a lerombolt előbbi várat épp újjáépítik a törökök¹⁸⁵). Kéri a püspököt, hogy csapataival vonuljon Eszékre, „Mivel ha ezt a révet is elfoglalja az ellenség, nem vagyunk képesek őt később megakadályozni a felmeneteltől.”¹⁸⁶

Helyhiány miatt az 1526-os mozgósításra vonatkozó adatokból csak nagyon kivonatolható képet nyújthatunk, ez a kép azonban teljes mértékben mutatja a magyar mozgósítás hibáit. E mellé tehetők és időben körülbelül itt folytatódnak II. Lajosnak Batthyány bánhoz intézett közismert parancsai.¹⁸⁷ Ezekhez csak azt tenném hozzá, hogy Szlavónia rendjei csak augusztus elején Rácsán tartott tartománygyűlésükön határozták el jobbágyaik ötödreszével együtti felkelésüket. Az így kiállítható sereget a bán augusztus 17-én, (!) 12 ezerre becsülte¹⁸⁸, mégis, mint láttuk, csupán 4000–5000 emberrel jelent meg Mohácson!

A magyar részről elkövetett hibák katalógusszerű teljes összeállítása valószínűleg igen hosszú lenne, így csak néhányat sorolok fel. Az első egy tulajdonképp megdöbbentő adminisztrációs gondatlanság, hiszen a július 2-ára szóló tolnai hadbaszállási parancsot, amelyet június 1-én fogalmaztak meg, a jelek szerint három hétig nem kézbesítették ki mindenüvé. Pedig, ha a bandériumok és a nemesi felkelés július közepére odaérnek, legalább Eszéket védeni lehetett volna, hogy meddig, az persze más kérdés. Ennél még lényegesebb az, hogy a mozgósítási parancs végrehajtása – kikézbesítése után – sem történt meg. Ezt világosan mutatja a Bodrog megyei példa. Hozzá kell még tennünk a szlavóniaiakat.

¹⁸³ Dl. 82730. „Vidimus etiam litteras Regie Maiestatis, quas eadem („uraságod,” azaz Várdai) per eundem (nemes Szabó Miklós, a főispán familiárisa) nobis misit, quas statim sue Maiestati mittere curabimus, nam huiusmodi negotia in hoc regno maximum faciunt scandalum. Nichilominus dominationem vestram rogamus et requirimus, quatinus statim visis presentibus postpositis omnibus negotiis universitatem nobilium illius comitatus unacum rusticis movere et dominatio vestra sola cum eisdem huc ad vadam Waradinipetri venire debeant, nam cesar est procul dubio Nandoralbe, qui saltem expectat completionem suorum solemnitatium vulgo Baaryan (így) dictam, que complebitur feria secunda proxime ventura et statim peractis solemnitatibus se se ad partes istas movebit. Igitur dominatio vestra feria tertia proxima futura cum omni suo exercitu atque cum nobilibus et rusticis, prout sua Maiestas mandavit hic esse debeat. Nam si quis neglexerit mandata sue Maiestatis, commissum est nobis per suam Maiestatem, ut tales in propria porta domus ipsorum suspendi faciamus. Nobis itaque iuxta mandata sue Maiestatis oportet procedere et iam expediemus homines ad id deputatos ad puniendum.”

¹⁸⁴ Dl. 82731. „Qui vero ex vobis hiis duobus diebus hic non constituitur, sive sit rusticus, sive nobilis, suffragabitur illi mandatum Regie Maiestatis sub amissione omnium bonorum rebus et capitis, tamquam aspernator patrie condempnabitur et infidelis estimabitur. In signum misimus gladios cruentos et sagittas.” Utóirat: „Statimque gladius cruentus et sagitte cruentate deferantur . . .”

¹⁸⁵ Mohács emlékezte 161.

¹⁸⁶ *Iványi*, 1943, 38. o. 180. sz.

¹⁸⁷ Ld. 155. j.

¹⁸⁸ *Iványi*, 1943, 39. o. 183. sz.

Batthyány bánnak már június 23-án megküldték a parancsot. A későbbi sürgetések a közismert Batthyány-levelekben találhatóak. De ő is csupán az utolsó pillanatban tudott, akkor is a szlavóniai hadipotenciál alig több mint egyharmadával megjelenni Mohácson! A gréchegeyi (zágrábi) polgárok augusztus 1-én csatlakoztak hozzá 40 gyalogost és hat szekérvonó lovat szekérral küldve. Ez azért is érdekes, mert a bán erről tudatta Zágráb megye hatóságát, nyilvánvalóan azért, hogy ne kényszerítsék őket többre.¹⁸⁹ A mozgósítás tehát tovább tartott. A mozgósítás elhúzóására – ahogy arra már fenn utaltunk – valószínűleg az aratás adott okot, amire a bodrogi adatok is utalnak, illetve az éhség ezt lényegében indokolta is. Mindamellettt ahogy néhány – főleg egyházi – bandérium, ha talán nem is teljes létszámban, idejében hadra tudott kelni, a többi főúr és megyei bandérium részéről is el lehetett volna ezt várni.

És talán ez okozta az egyik legnagyobb hibát. Sajnos, újra fel kell ezzel kapcsolatban vetnem a folyók mentén folytatott védelem hatékonyságának kérdését, amelyet Perjés egyes hadtudományi írók alapján kétségbe von, és ennek alapján a Dráva-vonal védelmének elmulasztását nem tartja hibának. Noha állításait katonai részről Nemes Imre kétségbe vonta, Perjés egyik tanulmányában részletesen próbálja tézisének bizonyítani.¹⁹⁰ Nincs itt tér arra, hogy az egész vitát ismertessem, de ha jól értelmeztem az eddigieket, egy kérdésre nem fektettek különösebb hangsúlyt. Ez pedig az, hogy a forrásokból teljesen nyilvánvaló: a folyókon a réveken kívül történő átkelést senki sem vette számításba. Tomori a dunai révek védelmére mozgósítja Bodrog megyét, utána az eszéki rév őrzete tárgyában ír, mintha el sem tudná képzelni, hogy a török máshol keljen át. (Tényleg Eszéknél kelt át.) Hosszú folyamszakasz őrzésére nem gondolt. Hogy mennyire a révek védelme volt korszakunkban az egyetlen számba jöhető szempont, azt egy korábbi adat teljesen világosan mutatja. 1512. november 1-én, Szrebernyik vára eleste után II. Ulászló azért, mivel a törökök „a Száván keresztül ez országunk irányába valamely révet maguk számára megszerezni és birtokolni szándékoznak, ahonnan a végeknek és egész magyar királyságunknak . . . képesek legyenek kárt okozni . . .” Ezért a király lefoglalja Tahi János Dobor megyei Grachacz várát, Mihalovcz kastélyát mezővárosával a Száva partján, vagyis kikötőjében a révvel együtt, mert Tahnak nincs ereje ezeket megvédeni „nehogy ha az ellenség ezt a várat és kastélyt (ami ne következzen be) elfoglalná . . . szabad révje legyen a Száván”, és kárt okozzon az országnak. Cserébe Tahi Körös megyei birtokokat kap.¹⁹¹

Mint láttuk, a Perjés által annyira elismert Tomori július 17-én az eszéki rév védelmét tartotta az egyetlen lehetőségnek az ország megvédésére. Mivel Eszék kulcsait augusztus 8-án juttatták el a szultánnak, az eszéki vár mellé pedig csak augusztus 14-én érkezett

¹⁸⁹ *Joannes Bapt. Tkalčić: Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, III. k. Zagrabiae 1896, 250.*

¹⁹⁰ *Nemes Imre: Hozzászólás Perjés Géza: A Mohácsi csata című tanulmányához, HK 24 (1977) 110–113. – Perjés, 1977, 284–291.*

¹⁹¹ *Somogy megye levéltára, Középkori Oklevelek, Jankovich család lt. 89. sz.: „hiis diebus facto numero exercitu iidem hostes castris nostris Zrebernyk, Thessen et Zokol expugnatis per fluvium Zauu versus hoc regnum nostrum vadum aliquod pro se occupare et habere intenderent, unde et confinibus et toti regno nostro Hungariae presertim vero comitatibus de Posega et de Walko ac bonis prioratus Aurane in eisdem habitis iacturam possent inferre et dampnum . . .” „ne si hostes huiusmodi castro et castello (quod absit) pociantur, bonis prioratus dictisque confinibus et comitatibus ac regno exinde depredationes et dampna facerent, vadumque liberum haberent per Zauum.”*

a török¹⁹², majdnem négy hét állt volna a magyarok rendelkezésére az eszéki rév védelmének megszervezésére. Ezért elsősorban a nádor volt a hibás, akinek csapatait, mint látuk, már június 16-án Tomorihoz és a „rév” védelmére küldték. (Ez persze akkor nyilván a péterváradit volt.) Báthori azonban ennek nem tett eleget. Hibás volt azonban maga Tomori is. A főkapitány heteken keresztül elsősorban érsekségét védte. Addig nem mozdult el, amíg abban biztos nem volt, hogy a török főereje nem fenyegeti Bács várát. Megjegyezzük, hogy még ha július 17-én indul el Bácsról, akkor is elért volna idejében Eszékre.

Végül is a mozgósításnál elkövetett hibák elismerése mellett nincs indokunk eltérni azok nézetétől sem, akik a magyar hadvezetést is hibáztatják. Ezt bővíti még egy dolog. Szemben Nemes Imrével én is egyetértek Perjéssel abban, hogy a magyar hírszerzés jól dolgozott, vagy talán inkább azt mondanám, hogy a lényeges hírek idejekorán eljutottak a magyar vezetéshez, igaz, gyakran hamis hírekkel együtt. Mint ahogy korábban is a hibák a hírek kiértékelésénél és az ezt követő döntéseknél történtek.¹⁹³

Tekintve a mozgósítási zavarokat, nincs indokom eltérni a hadsereg mohácsi létszámáról az eddigi irodalomban a források alapján tett meghatározásoktól, azaz nem sokkal több, mint 25 ezer emberből állt,¹⁹⁴ de ennek egy része is az utolsó pillanatban csatlakozott. Azonban a mohácsi síkon is egész különös dolgok történtek. Az, hogy augusztus 29-én egyáltalán csatát álltak, ahelyett, hogy visszavonultak volna, azt a Tomori vezette végvári csapatok lázadása döntötte el, tehát lényegében fegyelmezetlenség. Súlyos hiba történt a fővezér kijelölésénél is. Szinte érthetetlen, hogy a király nem élt legfelsőbb hadúri jogával, hanem a királyi tanács tagjai között közvéleménykutatást végezve nevezte ki Tomorit és Zápolyai Györgyöt, a távollevő vajda öccsét, bátyja helyett fővezérnek. Egy hadra kelt seregben azonban nem demokráciára, titkos szavazásra van szükség! Sajnos egyik fővezér sem értett – saját megjegyzése szerint sem – a hadvezetéshez. Ez a vezérválasztás azért is különös volt, mert normális esetben – ha a király nem nevez ki maga fővezért, vagy nem saját maga vezényel – a vezetés kérdését a feudális hadseregekben a rang döntötte el. Ezt Mohácsnál is alkalmazták, ezért lett a jobbszárny parancsnoka a csak minimális katonai tapasztalatokkal rendelkező Batthyány Ferenc bán¹⁹⁵, a balszárnyé pedig a fiatal Perényi Péter temesi ispán. A főparancsnokságot – ha a király nem vállalhatta – az ország első világi főméltóságára, a nádorra, Báthori Istvánra kellett volna bízni, aki különben minden emberi hibája ellenére képzett és gyakorlott hadvezér volt.¹⁹⁶ Ő azonban betegsége miatt erre tényleg alkalmatlanná vált, hiszen nem vezényelhet feudális hadsereget olyan személy, akiről nem tudni, hogy a döntő csata napján lóra tud-e ülni. (Az már más kérdés, hogy augusztus 29-én tudott, de ezt előre nem tudhatták.) A nádor után az ország első embere az országbíró, aki ott is volt a csatában. Drágffy János önző és hatalmaskodó nagyúr volt ugyan, de katonáskodáshoz értett, temesi ispán korában csapatokat vezényelt, ezenkívül a főurak és a köznemesség egyaránt kedvelte.¹⁹⁷ Az országbíró mégsem főpa-

¹⁹² Mohács emlékezete 164.

¹⁹³ *Kubinyi*, 1978, (Szávaasztendemer) 207–208. (Itt idézve Perjés és Nemes véleménye.)

¹⁹⁴ Vö. *Gyalóky*, 1926, 216–218.

¹⁹⁵ A csatára Brodarics elbeszélését követtük. Kiadása: Acta Tomiciana VII. k. 231–253. Jobb hozzáférhetősége miatt a Mohács emlékezete c. műben megjelent fordítást idézzük. I. m. 10–31. – Batthyány tudtommal csak Frangepán Kristóf 1525-ös jajcai hadjáratában vett részt korábban. *Thalóczy-Horváth*: Jajca i. m. CCXLIII–CCXLIV.

¹⁹⁶ Vö. *Szakály*, 1978, 489–491. – *Perjés*, 1979, 106.

¹⁹⁷ Ld. fenn, 137. j.

rancsnok vagy társfőparancsnok lett, hanem kezébe adták az ország zászlóját, ősi szokás szerint levéve csizmájáról sarkantyúját, hogy ne tudjon elmenekülni . . . A zászlóért pedig nem rangjának járt ki. Elődje, mint az ország zászlótartója ugyanis egy köznemesi politikus, Csebi Pogány Zsigmond volt, aki Batthyány bán hadtestével érkezett a csatába, ahol el is esett.¹⁹⁸ Nem lett volna egyszerűbb visszaadni a zászlót Pogánynak, és Drágffy-t a vezénnyelssel megbízni?

A következő kérdés az állítólagos Tomori-féle haditerv problémája. Perjés – nézetem szerint helyesen – a források elemzése alapján azt állapítja meg, hogy a török el akarta halasztani a felvonulás okozta zűrzavar és nehézségek miatt augusztus 29-én a csatát. Valóban a magyarok támadtak, és először komoly nehézséget okoztak a még nem teljesen felvonult ellenségnek.¹⁹⁹ Megjegyezzük, hogy ezt bizonyítja az Ekthesis chroniké c. bizánci krónika is. Eszerint a magyarok rajtaütéssel akartak erőt venni a törökökön, „a napnak mintegy nyolcadik órájában, míg a törökök nyugton ültek, mert a nap nagyobb része már eltelt, a magyarok hirtelen elsütöttek egy ágyút, tüstént lovaikon termettek, s rátámadtak a törökökre”. A csata elvesztésének oka pedig az lett volna, „mert részegen indultak harcba, azt remélvén, hogy kész zsákmányok lesz”.²⁰⁰ Perjés ezt a támadást Tomori előzetes haditervének tulajdonítja, amelyet kitűnőnek tart. Ebben már nem tudjuk őt követni. Azt elfogadjuk, hogy volt magyar haditerv, de ez nem lehetett azonos azzal, amit Tomori végül is megvalósított.

Itt meg kell említenünk egy személyt, aki a forrásokban elég jelentős szerepet játszik, mégis ritkán szokták kiemelni. Gnoienski Lénárd lengyel zsoldostisztról van szó, aki 1500 lengyel gyalogos parancsnokaként érkezett a csatába. Ő javasolta a szekérváron belüli védekezést, amelyet a török harcok két olyan szakértője, mint Radics Bosith és Bakics Pál is helyeselt. Meg is bízták a csata előestéjén ennek megszervezésével Gnoienskit, de a végrehajtásra már nem maradt idő. Különbösen még előtte, a mohácsi tábor kijelölésénél a két fővezér Gnoienskiel együtt járt el.²⁰¹ Gnoynyi Gnoynsky Lénárd, ahogy maga írta nevét, nem most került Magyarországra. Már 1522-ben vett fel pénzt Kanizsai Lászlótól, akkor országos kincstartótól.²⁰² Úgy tűnik, hogy mintegy vezérkari főnök szerepet játszott Mohácsonál. Személye azért is érdekes, mert a 16. sz. elején Lengyelországban és Csehországban közkezen forgott egy szerb származású volt török janicsár krónikája. Művét, amelyet a keresztény hitre visszatérve írt meg, lengyel és cseh nyelven terjesztették. A Janicsár részletesen elemzi a törökkel folytatott keresztény harcokat, így az 1444-es várnai csatát, és ezzel kapcsolatban tanácsot ad, hogy hogyan lehet a törököket megverni.²⁰³ A kísérteties az, hogy ezek a javaslatok – köztük a szekérvár – egy kivétellel szóba kerültek a csata előtti tanácskozások során, részben – mint láttuk – épp Gnoienski részéről, sőt egyeseket meg is valósítottak. (A kivétel az a komolytalan meg-

¹⁹⁸ A Római Szent Birodalmi Széki Gróf Teleki család gyömrői levéltára, írta és összeállította *Iványi Béla*, Szeged, 1931, 207. o. 477–478. sz. (1513–1514.) – Pogány eleste: Mohács emlékezete 29.

¹⁹⁹ *Perjés*, 1979, 395–403.

²⁰⁰ *Gyóni Mátyás: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében*. Bp. 1938, 51, 70.

²⁰¹ Mohács emlékezete i. m. 18, 20, 24–25.

²⁰² Dl. 25662.

²⁰³ *Lachmann*, 1975, 158–162.

jegyzés, hogy hátulról meg kell ijeszteni a tevüket.) A valószínű tehát az, hogy a Janicsár javaslatait Gnoienski igyekezett megvalósítani. A javaslatok között előkelő helyet foglalt el az uralkodó személyes védelmének biztosítása.

Ezt végre is hajtották. II. Lajos védelmét Ráskai Gáspárra, Török Bálintra és Kállai Vitéz Jánosra, illetve az általuk vezényelt lovasokra bízta.²⁰⁴ A három személy kiválasztása nem volt véletlen. Kállai Vitéz János az utolsó szörényi bán volt 1524-ig, majd a királyi udvari huszárok, a legjobb magyar könnyűlovas egység Temesvárra beosztott osztályának parancsnokságát viselte. Ez a kitűnő lovastiszt nyilván Mohácsnál is az udvari huszárokat vezényelte.²⁰⁵ Ráskai korábban temesi ispánként Kállai parancsnoka volt, nemcsak író, hanem a végvári harcokban jártas főúr.²⁰⁶ A fiatal Török Bálint Zápolyai vajda seregében vitézül küzdött a havasalföldi hadjáratban, családja már a harmadik generációban harcolt a végeken, apja nándorfehérvári bán volt.²⁰⁷ Mint láttuk, Ráskai és Török júliusban csapataikkal Tomori oldalán küzdöttek, nyilván a végvári harcokban meg-edzett huszárok élén. Tehát a király védelmére valóban minden lehetőt megtettek: kitűnő, a török elleni harcokban jártas tiszteket és huszárokat rendeltek az uralkodó mellé azzal, hogy nem hagyhatják el.

Ismeretes, hogy amikor török csapatok tűntek fel egy oldalsó völgyben, akkor annak ellenére, hogy rájuk bízta a király megmentését (ezért gyors lovakat is rendelkezésükre bocsátottak), Tomori utasította Ráskait, hogy két társával és lovaikkal induljon ellenük. Ráskai tiltakozott, de mivel az érsek nem engedett, és a király sem szólt ellene, végül is engedelmeskedett. Perjés szerint: „Ebből joggal lehet arra következtetni ugyanis, hogy Tomori teljesen bizonyos volt benne, hogy a török nem fog támadni, így a király személye sem lesz veszélyben. Egyébként nehezen képzelhető el, hogy a király testőrségének eltávolításával akkora felelősséget vállaljon magára.”²⁰⁸ Ez valóban így is igaz, hiszen különben Tomorit olyan felelőtlenséggel kellene vádolni, amit nehéz elképzelni egy hozzá hasonló, harcban edzett katonától. Csakhogy ebből épp ezért más is következik: ha elfogadjuk, hogy az érsek-főkapitány nem felelőtlenségből küldte el a király védelmét biztosító testőrséget, akkor egyáltalán nem gondolhatott aznapi csatára, hiszen még biztos győzelem esetén is veszélybe kerülhet a király, a mohácsi csata pedig egyáltalán nem kecsegtetett biztos magyar győzelemmel.

Perjés azonban nem így érvel. Szerinte Tomori előre látta a török hadsereg felvonulásának nehézségeit, és ezért támadó haditervet dolgozott ki. Ezt – tartva a török kémektől – titokban tartotta még a király előtt is. Akkor, amikor a király környezete rá akarta venni az uralkodót a harc elhalasztására, kapta meg Tomori a király parancsát a táborba vonulásra. Erre Tomori hátra megy vezértársával Lajoshoz, mivel látta, hogy most, amikor a török seregnek csak egyharmada van a csatamezőn, alkalmas az idő a támadásra. Rá is veszi erre a királyt, de a vitatkozás okozta tempóvesztés következtében erre az időre a török középhad leért a terasz lábára, és így végeredményben eldőlt a csata.²⁰⁹ Visszatérve

²⁰⁴ Mohács emlékezete 24.

²⁰⁵ *Fógel József*: II. Lajos udvartartása 1516–1526, Bp., 1917, 57, 61. Szörényi bán: *Pesty Frigyes*: A szörényi banság és Szörény vármegye története, III. k. Bp., 1878, 170, 172.

²⁰⁶ *Fógel* i. m. 52. o. 5. j.

²⁰⁷ Uo. 57. o. 3. j.

²⁰⁸ *Perjés*, 1979, 407.

²⁰⁹ Uo. 410–412.

a Ráskai-féle lovasság elküldésének kérdéséhez, ehhez még hozzáteszi Perjés: „Minden biztonnal úgy gondolta, hogy a meglepő roham elől menekülő törökök már nemigen fogják a király személyét veszélyeztetni.”²¹⁰ Ezen a helyen tehát Perjés evidensen biztos győzelmet tételez fel, nehogy Tomorit a felelőtlenség vádjával lehessen illetni, ami viszont ellentmondásban van az alábbi idézettel: „Tomoriék elgondolása kitűnő volt, és a győzelem vagy legalábbis a döntetlen egyetlen esélyét játszották meg. Persze ez az esély roppant kicsiny volt, de hogy egyáltalán felismerték, az katonai szakértelmüket dicséri.”²¹¹

Sajnos, ez utóbbi idézetnek van igaza, legalábbis annyiban, hogy a győzelem esélye roppant kicsiny volt, ez pedig azt jelenti, hogy Ráskaiék elküldése akkor, amikor a fővezér tudja, hogy aznap csatára kerül sor, nemcsak a haditanács határozatának megszegése, hanem súlyos felelőtlenség is volt. Kérdés tehát megint, hogy feltételezhetünk-e ilyen felelőtlenséget a főkapitánytól? (Egy előzetes Tomori-féle terv ellen szól különben az említett tempóvesztés is. Tomori ugyanis akkor lovagolt hátra, amikor meghallotta, hogy a király környezete a takarodó megfűvását javasolta. Brodarics nem tud arról, hogy a király ilyen értelmű parancsot adott volna, ahogy Perjés azt írja. Ha megtörtént volna a takarodó, ez olyan zavart okoz, hogy Tomori visszalovagolásáig felbomlik a rend. Az érsek-főkapitány és társa azonban azonnali támadást javasolt, mire a király nyomban megfűvatta a támadás jeléül a kürtöket.) A Brodarics-szöveg szerint tehát nagy idővesztés nem történhetett. A lényeg a szövegből azonban nem ez, hanem az, hogy mind a takarodó, mind a támadás kürtszavának megfűvátása szemmel láthatólag egyedül a királytól függött, sőt a katonai zenekar is mellette volt. Amennyiben egy előzetes Tomori-féle támadási terv létezett volna, akkor az érseknek vagy társának a király mellett kellett volna tartózkodnia, hogy kellő pillanatban elhangozzon a parancs. Megint ott vagyunk tehát, mint a Ráskai-féle csapat elküldése esetében, vagy fel kell tételeznünk Tomori legnagyobb mérvű felelőtlenségét, amennyiben tényleg megvolt a Perjés által feltételezett támadási terve, vagy pedig ilyen terv nem létezett. Ebben az esetben pedig az történt, hogy Tomori jó huszártisztként a hirtelen adódó alkalmat ragadta meg. Amint észrevette, hogy a török felvonulása nem egészen zavartalan, határozta el a támadást. Ennek időpontját kétségtelesenül jól számították ki, és kezdeti eredményt is hozott. Mégis ezért hiányzott Lajos király mellől testőrsége (és a futásra alkalmas tartalékban tartott lovak)²¹², aminek következménye a király halála lett. Ez tette azután igazán mohácsi vésszé az augusztus 29-i csatát. Tomorit tehát hősiessége iránti minden tiszteletünk ellenére sem tudjuk felmenteni a Mohácsért való felelősség alól.

Végül csak annyi marad hátra, hogy választ adjunk arra a kérdésre: elkerülhető volt-e a mohácsi katasztrófa? A kérdésre egyszerű igennel vagy nemmel nem válaszolhatunk. 1521 és 1526 között két lehetőség volt az ország előtt: a harc a törökkel, vagy teljes hűbéri alávettség. Leszámítva azt, hogy ezt az ország felelős vezetői nem fogadhatták el, egy ilyen alávettség sem állíthatta meg az ország pusztulási folyamatát, csak odavezethetett, hogy a később mégiscsak elkerülhetetlenné váló döntő csatát a mohácsinál is rosszabb körülmények között kellett volna megvívni. 1521-ből logikusan következett 1526. Itt jobb

²¹⁰ Perjés, 1977, 284.

²¹¹ Perjés, 1979, 373.

²¹² Mohács emlékezete i. m. 24.

előzetes felkészüléssel, vagy a csata idejének és helyének hátrább helyezésével (ha már a Dráva révje védelmére nem került sor) lett volna kedvezőbb eredményre lehetőség. A király halálát is – mint az ország területi egységének felbomlását kiváltó tényezőt – jobb vezetés mellett el lehetett volna kerülni. Az megint más kérdés, hogy egy esetleges magyar siker 1526-ban csupán a bukás elodázását jelentette volna, hiszen a török birodalom még jó ideig elég erős volt arra, hogy újabb támadásokkal kiköszörülje a csorbát, a sikeres magyar ellenállást pedig sem a belső viszonyok, sem a nemzetközi helyzet nem tette volna sokáig lehetővé. Végeredményben azt lehet mondani, hogy az 1510-es évektől nyilvánvalóvá vált: a magyar királyság nem tudja hosszú ideig a török nyomást elhárítani, a kérdés csak az volt, hogy a magyar védelem teljes összeroppanása mikor, 1521-ben, 1526-ban, vagy később következett be. Az, hogy ennek időpontja 1526 lett, az a magyar politikai és katonai vezetés hibáinak következménye volt, a vezetés felelőssége tehát nem tagadható.

Андраш КУБИНИ

Битва при Мохаче и ее предпосылки

Резюме

Катастрофа венгерского средневекового королевства в битве при Мохаче 1526 года волнует венгерское общественное мнение в течение веков. Не остаются равнодушными к этой теме и историки. В последние десятилетия разразились жаркие дискуссии вокруг следующих вопросов: кто должен нести ответственность за наступившую катастрофу, можно было ли ее избежать, не просмотрели ли венгерские правители возможность заключения мира с турками. В настоящей работе затрагиваются два вопроса: возможен ли был мир и какие возможные выходы предлагало сражение при Мохаче. Отвечая на первый вопрос, автор ищет предпосылки уже с конца XV века. Начиная с 1480 года до 1502 года между венгерским королевством и турецкой империей установилось более или менее прочное перемирие. В к этому перемирию венгерские короли из династии Ягелло систематически привлекали и союзническую империю Габсбургов. Это произошло и во время подписания в 1519 году последнего, трехгодичного договора с султаном Селимом. В договоре, однако, было сказано, что турки считают этот договор действительным для третьих стран (в частности для Габсбургов) лишь в том случае, если они присоединятся к этому договору в течение пяти лет, если же нет, то султан может напасть на них, но без разрешения венгерского короля не может провести свои войска через Венгрию. Как известно, Габсбурги не присоединились к этому договору, а сам договор после смести султана Селима потерял свою силу. Правда, новый султан Сулейман послал послов для пролонгации договора, но они прибыли в Венгрию лишь в декабре 1520 года, а весной 1521 года началось наступление турков с целью захвата Белграда, что привело к распаду системы пограничных крепостей. Практические венгерские правители не имели времени послать ответных послов, трудно представить, что султан в новой ситуации предложил бы другие условия для перемирия, Совершенно очевидно, что он планировал завоевание Венгрии.

Венгерские правители, однако, уже в 1510-х годах знали, что страна не выдержит всех трудностей, связанных с вооруженным миром. Система пограничных крепостей и содержание постоянного контингента войск в этих крепостях поглощали все доходы королевской казны, но в то же время турки, не обращая внимание на перемирие, совершали грабительские набеги. Постепенно все больше крепостей оказывалось в руках турков. Венгерские сословия, а вслед за ними и правители подчеркивали необходимость ведения войны, но поскольку было ясно, что страна неспособна выдержать все расходы, связанные с военными действиями, были разосланы посольства с целью найти деньги и помощь. Возможно, что прошедший весной 1524 года слух о предложении турков

conclure un accord, a servi de catalyseur pour l'aide d'autres pays. On a dit que les Turcs ont accepté l'offre de la Hongrie de payer des impôts et de permettre aux troupes turques de passer par leur pays vers les pays occidentaux, et en échange ont accepté de conclure la paix. Même si cette offre avait été acceptée, la Hongrie n'aurait pu l'accepter, car cela aurait conduit à une vassalisation et à une dépendance, et il aurait fallu dépenser de grandes sommes pour le maintien des garnisons frontalières.

Objectivement, ni objectivement dans cette situation n'aurait pu apparaître la possibilité de conclure la paix. Mais la bataille de Mohács n'était pas parfaite. Le système hongrois de mobilisation n'était pas assez flexible, pour mobiliser toutes les forces militaires potentielles. Le grand dommage a été la lenteur de l'appareil administratif, la cause objective à considérer est la récolte qui a commencé, seulement après sa fin a pu avoir lieu la mobilisation. Ainsi, les garnisons frontalières, ni une armée entière sur le champ de bataille n'ont pu arrêter l'ennemi. Et finalement, les chefs hongrois ont commis de nombreuses erreurs stratégiques, en particulier, n'a pas été organisée la protection du roi, ce qui a encore aggravé le désastre de cette bataille.

András Kubinyi:

LA BATAILLE DE MOHÁCS ET SES ANTÉCÉDENTS

(Résumé)

La catastrophe subie par le royaume hongrois médiéval à Mohács en 1526 intrigue depuis des siècles l'opinion publique hongroise et aussi les historiens. Au cours de la dernière décennie des discussions intenses s'engagent entre historiens: qui était responsable pour la bataille perdue, la défaite aurait-elle été évitable, la direction hongroise n'a-t-elle pas manqué la possibilité de conclure la paix avec les Turcs. La présente étude traite deux questions dans la problématique de Mohács: existait-il une possibilité de conclure la paix, et quelles étaient les chances de la bataille de Mohács. Les antécédents de la première question remontent à la fin du XVe siècle. Avec des interruptions plus ou moins longues il y avait un armistice entre le Royaume de Hongrie et l'Empire ottoman à partir des années 1480 jusqu'en 1520. A partir des années 1490, les rois hongrois de la maison des Jagellons y inclurent aussi l'Empire allié des Habsbourg. C'était le cas aussi dans le dernier accord, prévu pour trois ans, conclu en 1520 avec le sultan Selim. Dans cet accord pourtant le sultan fit la réserve qu'il n'était valable pour d'autres puissances (donc pour les Habsbourg) seul dans le cas si celles-ci s'y joignent dans le délai d'un an, dans le cas contraire le sultan a le droit de les attaquer, mais sans avoir le droit de traverser, pour le faire, le pays du roi de Hongrie à l'insu de celui-ci. A ce que nous sachions, les Habsbourg n'y ont pas adhéré, mais en 1520, le décès du sultan a invalidé l'accord. Le nouveau sultan, Soliman envoya, certes, une délégation pour proroger l'accord, mais celle-ci n'arriva en Hongrie qu'en décembre 1520, tandis qu'au printemps 1521 fut engagée déjà la campagne turque finissant par l'occupation de Belgrade, donc par la dislocation du système des confins hongrois. Le gouvernement hongrois n'avait pratiquement même pas le temps de répondre à la délégation turque, il est donc difficile à imaginer que le sultan ait fait une proposition d'armistice au contenu différent de la précédente. Il en ressort clairement que le sultan avait l'intention d'attaquer la Hongrie.

Du côté hongrois il était clair dès la fin des années 1510 que le pays ne pouvait pas supporter les charges de la paix armée. Le système des confins au Sud du pays et les frais causés par les contingents militaires y stationnés en permanence épuisèrent les revenus royaux, et de plus, l'armistice ne retint pas les Turcs d'attaquer, et ils s'emparèrent en temps de paix d'un nombre croissant de forts. Aussi bien, les Ordres hongrois, et sous leur pression le gouvernement aussi, devinrent de plus en plus bellicistes et, se rendant compte que tout seul le pays était incapable de supporter la guerre, cherchèrent à obtenir, par voie diplomatique, de l'aide militaire et financière étrangère. Il est bien possible que la nouvelle, lancée au printemps 1524, d'une proposition de paix de la part des Turcs ait servi ce but.

C'est que, en revanche d'un tribut à payer par les Hongrois et de l'autorisation donnée aux armées turques de traverser le pays vers l'Occident, les Turcs étaient si-disant prêts à conclure un traité de paix. S'il y avait en effet une telle proposition, le pays ne pouvait pas l'accepter, car elle entraînait une soumission vassalique sans pour autant le dispenser des frais d'entretenir les confins.

Et la possibilité de paix n'existait pas pour des raisons tant objectives que subjectives. Mais il y avait des difficultés aussi à propos de la bataille de Mohács de 1526. Les lourdeurs du système hongrois de mobilisation ne permirent pas de mobiliser à temps voulu tout le potentiel militaire hongrois. L'incroyable lenteur irresponsable de l'administration était aussi à l'origine d'embarras, mais il y avait également des raisons objectives, notamment il était impossible de mobiliser avant la fin de la moisson. Ainsi, on ne pouvait arrêter l'ennemi aux passages des cours d'eau, ni opposer aux Turcs l'armée complète. Et enfin, le haut commandement hongrois a, lui aussi, commis des fautes au champ de bataille. Je pense avant tout à l'absence de la protection du roi ce qui a transformé cette défaite en une grande catastrophe.